

AGORA

Nachtleven

Varia: Minithema Fietscultuur | Van der Wustens klassieker
Erwin van der Krabben: Ordenen van de ruimte

Redactioneel: Nachtetnografie

Sommige stukjes schrijven zichzelf. De dynamische nacht na afloop van de afgelopen AGORA redactievergadering sloot naadloos aan bij voorliggend themanummer. Kat in het bakkie, alleen nog even opschrijven. Dacht ik. Echter, redacteur Valerie De Craene was me in haar boekrecensie over gentrificatie van het nachtleven voor. Die vlieger ging dus niet op. Vervolgens voerde de themaredactie de druk nog maar eens stevig op. 'Je schrijft toch wel wat interessants over nachtleven hè?' Code rood. Participerende observatie dan maar. Een beproefde methode om de nacht te onderzoeken, zo blijkt uit diverse bijdragen in dit themanummer.

Dus op een zaterdagavond naar Rotterdam. Waar het nachtleven van horen zeggen een rauw randje heeft. Minder braaf en voorspelbaar dan in aartsrivaal Amsterdam. Eerst ging de reis naar een voormalige onderzeebootloods, ergens diep in de haven. Op die plek vond het 'Blown Away festival' plaats, een 'advance culture fest' volgens de website. Een interessante en tegelijkertijd wonderlijke mix. Pompende technobeats met wild stampende feestgangers, wier opengesperde pupillen verraden dat zij de avond niet alleen op een biertje doorkomen (zie voor achtergronden over drugs in het uitgaansleven het artikel van Ton Nabben). Op hetzelfde festival speelt het Rotterdams Filharmonisch Orkest in driedelig zwart composities van Rachmaninoff. Twee werelden die elkaar niet zo snel treffen. Of zoals een bezoeker het uitdrukt: 'Zo leren die tjappies ook nog wat over haute culture'. Het nachtleven als sociaaldemocratische volksverheffing. Dat komen we zelfs in dit gevarieerde themanummer niet tegen.

Wél uitgebreide aandacht in deze AGORA is er voor veilig uitgaan in Rotterdam (zie het artikel van Van Liempt en het interview met Rien

van der Steenoven). Hier leer ik meer over op de tweede stop van de avond. Deze afterparty – je moet je werk als etnograaf immers wel serieus nemen – vindt wederom plaats in een herbestemd pand. Graffiti op de muur, donker, en boxen die een tandje te hard staan. Meest opvallend echter is de entree, die niet onder doet voor een grenscontrole. Twee potige kerels doorzoeken onze tas. Een andere bezoeker wordt gevraagd zijn pet bij binnenkomst af te doen, zodat de camera zijn gezicht goed kan registreren. Het rauwe randje van Rotterdam heeft ook unheimische kanten.

Weinig beangstigend, maar buitengewoon leerzaam en amusant is de rit terug in de nachttrein. Hierin vind je een staalkaart van het hedendaagse nachtleven. Aan de andere kant van de coupé: keurig geklede leden van een studentenvereniging. Met bloeddorlopen ogen voeren ze het hoogste woord. Iets dichterbij: een mevrouw op leeftijd die reggaeklassiekers door het gangpad brult. En op het aangrenzende vierzitte: drie stomdronken jongens van het platteland die vrijwel direct luid snurkend in slaap vallen. Een totaal ander beeld dan in de ochtendspits. Stilte en de ochtendkrant versus onsamenhangend geschreeuw en uitdagende outfits. Lodewijk Brunt maakt in zijn artikel terecht het punt dat onderzoekers een blinde vlek hebben voor nachtelijke fenomenen. Dit terwijl de nachtelijke economie steeds belangrijker wordt, zoals Van Liempt en Van Aalst stellen in het inleidend artikel. Sociaalwetenschappelijke nachtblindheid is vreemd. Onderzoek doen naar het nachtleven is namelijk bepaald geen straf.

Peter Pelzer, Hoofdredacteur AGORA

Thema: Nachtleven

- 04 **De nacht als onontgonnen onderzoeksterrein**
INLEIDING Ilse van Liempt & Irina van Aalst
- 07 **Parijs: Caribische feesten aan de rand van de stad**
CASUS Sabina Rossignoli
- 08 **Stadsonderzoek is nachtblind**
BESCHOUWING Lodewijk Brunt
- 12 **Uitgaan vroeger en nu**
CASUS Ninette van Hasselt
- 16 **Carnaval aan de Amstel**
ESSAY Ton Nabben
- 20 **Regulering van de nacht**
CASUS Ilse van Liempt
- 22 **Stadsmariniers: 'Geen woorden maar daden'**
INTERVIEW met Rien van der Steenoven
- 25 **Londen: 'Asian parties' in de West End**
CASUS Harpreet Cholia
- 26 **Customer Journey Maps**
REPORTAGE Irina van Aalst, Danielle Arets & Jelle Brands
- 30 **Dansverbod**
BOEKRECENSIE Valerie De Craene
- 31 **Berlijn: Turkse feesten in gegentrificeerd Kreuzberg**
CASUS Kira Kosnick

Varia

- 34 **Fietscultuur**
INLEIDING Peter Pelzer
- 36 **Fietsen in Amsterdam-West**
BEELDREPORTAGE Merlijn Michon
- 42 **Fietscultuur is niet maakbaar**
BESCHOUWING Harry Oosterhuis
- 46 **Blinde vlekken van fietsonderzoek**
BOEKRECENSIE Harry Oosterhuis
- 48 **Achtergrondkenmerken en fietsen**
SCRIPTIERECENSIE Stephan Valenta
- 49 **Verkiezingsklassieker**
KLASSIEKERS Herman van der Wusten
- 50 **Ordenen van de ruimte**
VRIJE RUIMTE Erwin van der Krabben
- 51 **Colofon / Het volgende nummer**

De nacht als onontgonnen onderzoeksterrein

INLEIDING Ilse van Liempt & Irina van Aalst

's Nachts gebeuren er allerlei interessante dingen in de stad. Toch wordt er in zowel onderzoek als in beleid weinig expliciete aandacht geschonken aan dit specifieke tijdsmoment. AGORA zet haar nachtbril op en bekijkt de stad dit keer vanuit een andere dimensie.

Als we deze introductie schrijven is het Amsterdamse Dance Event (ADE) in volle gang. 300.000 danceliefhebbers, waarvan ongeveer 60.000 toeristen uit heel Europa, genieten van de vele feesten in de stad. In vijf dagen tijd zijn er op 75 verschillende locaties 300 events te bezoeken en 2.000 dj's te beluisteren. De stad wordt getransformeerd en plekken krijgen een andere betekenis en uiterlijk dan normaal. Voor het statige Muziekgebouw aan het 't IJ stond dit weekend bijvoorbeeld een rij met danceliefhebbers die bijna de hele kade besloeg. Een publiek met een andere kledingstijl dan de doorsnee klassiek concertbezoeker, en met een duidelijk ander consumptiepatroon.

De Nederlandse dance-industrie draait goed. Uit onderzoek blijkt dat de dj's, festivals en organisatiebureaus gezamenlijk tegenwoordig meer dan een half miljard omzetten. Het economische belang van dancemuziek is de laatste jaren enorm gegroeid, vooral door de explosieve stijging van het aantal festivals en het aantal dj-optredens in het buitenland. Steeds vaker kopiëren Nederlandse organisaties concepten naar het buitenland. De 'Sensationfeesten' van ID&T vinden bijvoorbeeld al plaats in ruim zestig landen. Dance is een belangrijk exportproduct geworden voor Nederland. Wereldwijd wordt het economische belang van dancemuziek op 2,7 miljard euro geschat en staat Nederland op de tweede plaats. Het belang van dance als Nederlands exportproduct blijkt uit het feit dat sinds januari 2013 dance officieel is opgenomen als onderdeel van de topsector creatieve industrie. In dit topsectorenbeleid is dance geformuleerd als een van de acht belangrijkste economische pijlers waar de Nederlandse overheid zich op richt.

Opkomst van de nachteconomie

Alhoewel een gevarieerd aanbod van restaurants, cafés en clubs van oudsher is verbonden met de stad, hebben binnensteden zich de afgelopen jaren steeds meer ontwikkeld tot bruisende uitgaanscentra en wordt het publiek steeds jonger. Ninette van Hasselt van het Trimbos Instituut geeft in haar bijdrage aan dit themanummer een historisch overzicht van hoe de transformatie van uitgaansgebieden en het bijbehorende publiek zich heeft voltrokken. Sinds de deïndustrialisatie en de daarmee samenhangende veranderingen in de economische basis van steden richten stadsbestuurders steeds meer de aandacht op consumptie en vrijetijdsbesteding. Oude fabrieksgebouwen zijn omgebouwd tot feestlocatie of poppodium en de werkgelegenheid in de uitgaanssector groeide explosief. Horecaondernemers richten zich tegenwoordig op specifieke groepen met attractieve acties, zoals 'happy hours' en 'student-only nights'.

Maar het blijft niet altijd gezellig. Er gebeuren in de nacht ook dingen die het daglicht niet kunnen verdragen, zoals bedreigingen, vernielingen en overmatig drank- en druggebruik. De consumptie van geestverruimende middelen is één van de belangrijkste pijlers van deze 'economy of pleasure'. Criminoloog Ton Nabben gaat in zijn bijdrage voor AGORA uitvoerig in op trends in het drugsgebruik in het Amsterdamse uitgaansleven.

De economische meerwaarde van de nachteconomie staat in schril contrast met de overwegend negatieve berichtgeving.

Tijdens het Amsterdam Dance Event genieten 300.000 dance liefhebbers van 300 events en 2.000 djs. De stad wordt tijdelijk getransformeerd en het wordt zichtbaar duidelijk hoe groot de dance-industrie momenteel is. Foto: Photo-Company.nl

De cijfers die de economische meerwaarde van de nachteconomie benadrukken staan in groot contrast met de overwegend negatieve berichtgeving over de stedelijke nacht in zowel onderzoek als de media. Engeland is koploper op het gebied van onderzoek naar de 'Night Time Economy'. Maar binnen dit Britse onderzoek naar uitgaan gaat de meeste aandacht uit naar criminaliteit en overlast. Lodewijk Brunt laat in zijn artikel 'Nachtblindheid' op overtuigende wijze zien hoe deze eenzijdige interesse in onderzoek naar uitgaan een breder verschijnsel is. De nacht als geheel is een onontgonnen onderzoeksterrein. Zelfs binnen klassieke stadsetnografieën over thema's waar de nachtelijke dimensie een uitermate belangrijke rol speelt, wordt er weinig theoretische aandacht geschonken aan deze specifieke tijdsdimensie.

Berichtgeving in de media over uitgaan is ook erg eenzijdig. Zij

richten zich, zoals te verwachten van media, met name op de excessen. Jongeren zouden zich massaal in coma zuipen en uitgaan gerelateerde overlast en geweld schrikbarend toenemen. Denk aan de mishandeling van een man uit Eindhoven die na het uitgaan, op weg naar huis een groep jongens tegenkwam die hem op brute wijze mishandelde. Dit soort uitbarstingen van geweld gebeuren vaker in uitgaansgebieden, maar tegenwoordig zijn ze eerder en vaker algemeen bekend. Deze mishandeling werd gefilmd door beveiligingscamera's en de beelden uitvoerig gedeeld via sociale media door de politie en door bezorgde en verontruste burgers/ouders. We weten overigens erg weinig af van de beleving van veiligheidsmaatregelen door bezoekers van uitgaansgebieden. In de bijdrage van Van Aalst, Arets en Brands staat dit perspectief centraal. Zij laten op methodologisch innovatieve wijze, aan

de hand van 'Customer Journey Maps', zien hoe ervaringen van onveiligheid en ongemak onderdeel uitmaken van een avond uit. Op de achterkant van dit themanummer is een visuele weergave van de resultaten van dit onderzoek te vinden.

Regulering van de nacht

Als we kijken naar de regelgeving rondom uitgaan valt op dat er steeds meer de nadruk wordt gelegd op het tegengaan van asociaal gedrag en het voorkomen van excessen. In de academische literatuur wordt dit verschijnsel ook wel omschreven als de 'fun-disorder paradox'. Aan de ene kant willen jongeren plezier maken, en wordt deze nachtelijke consumptie door veel stadsbesturen tegenwoordig extra gestimuleerd als onderdeel van de stedelijke economie. Aan de andere kant resulteert het stimuleren van plezier in de nacht regelmatig in gedrag wat niet 'door de beugel kan' en wordt juist daar concreet beleid voor gemaakt.

Ilse van Liempt geeft in haar artikel een kijkje in de laatste trends op het gebied van regulering van de nacht in haar artikel. Rotterdam is een interessante casus omdat deze stad bekend staat om haar laboratorium-functie en haar pragmatische aanpak. Als er nieuwe initiatieven zijn schuwt Rotterdam niet om ze uit te proberen en ze doet het meestal ook gelijk goed. Zo heeft Rotterdam de meeste bewakingscamera's in de openbare ruimte en het meeste effectieve systeem van uitkijken, 24 uur per dag worden alle camera's van de gemeente 'live' bekeken in de 'control room'. De vierentwintiguurseconomie zie je in deze stad dus ook terug in het beveiligingsapparaat.

Van Liempt besteedt in haar artikel ook aandacht aan de nationale beleidscontext. Het beleid 'Veilig en Gezond Uitgaan' is een relatief nieuw beleidsterrein. Het feit dat deze termen zichzelf tegenspreken laat meteen zien hoe complex het vraagstuk van regulering van de nacht is. Uitgaan is alles behalve gezond en veilig en wil dat ook vaak niet zijn. De vraag is dan ook hoe zorg je ervoor dat stedelijke uitgaansgebieden aantrekkelijke plekken zijn voor haar bezoekers om te experimenteren, maar tegelijkertijd veilig en verantwoordelijk gedrag stimuleren? Of, zoals Rien van der Steenoven, stadsmarinier in het centrale uitgaansgebied van Rotterdam, zich iedere avond afvraagt: hoe kun je het plezier in de stad erin houden? Wij interviewden Rien van der Steenoven voor dit themanummer.

Herwaardering van de nacht

Buurtbewoners spelen een steeds belangrijkere rol bij de totstandkoming van regelgeving in uitgaansgebieden. Het aantal klachten van geluidsoverlast van horeca door omwonenden neemt de laatste jaren schrikbarend toe. Valerie De Craene bespreekt in dit themanummer het boek van Laam Hae 'The Gentrification of Nightlife and the Right to the City' over de relatie tussen gentrification en het stedelijke nachtleven. Dit boek speelt zich af in New York, maar in Nederland zijn soortgelijke ontwikkelingen gaande. Aan de ene kant wordt het nachtleven gebruikt om bepaalde buurten op de kaart te zetten. Amsterdam heeft bijvoorbeeld onlangs een aantal horecaverGUNningen afgegeven voor 24 uur. Bijna al deze horecagelegenheden bevinden zich in Amsterdam Noord, een nieuw te ontwikkelen woongebied waar jonge hippe stadsbewoners naar toe moeten worden getrokken. De Shelltoren bijvoorbeeld.

Met zeventien verdiepingen, helikopterplatform en een prominente plek aan het IJ gaat deze toren twee clubs en een panoramarestaurant herbergen. Het vrijgeven van openingstijden moet bijdragen aan het imago van Amsterdam als wereldstad. Aan de andere kant zie je dat buurten waar van oudsher een bruisend nachtleven aanwezig was, strijden tegen de terreur van nieuwe bewoners met veel geld die klagen over geluidsoverlast en een ander soort horecagelegenheden in hun buurt prefereren boven nachtdiscotheken. Ook in andere Europese steden zijn soortgelijke ontwikkelingen gaande. In 2010 riep 'Le Monde' Parijs uit tot 'Europese hoofdstad van de verveling'.

Uitgaan is alles behalve gezond en veilig en wil dat ook vaak niet zijn.

Alternatieve uitgaanscircuits en subculturen hebben het zwaar te verduren in deze ontwikkeling en worden verdreven naar marginale plekken aan de rand van de stad. Sabina Rossignoli laat in haar bijdrage zien hoe Caribische feesten in de periferie van Parijs ervoor zorgen dat vooral vrouwelijke bezoekers soms de grootste moeite hebben om überhaupt de dansvloer te bereiken. In Berlijn laat Kira Kosnick ons zien hoe een specifieke subcultuur, de Turkse LGTB (Lesbian, Gay, Transgender en Bisexual) uitgaansscene, in Kreuzberg het te verduren heeft onder druk van de gentrifiers die ander soortig uitgaansgelegenheden prefereren. Voor Britse Aziaten die 'Asian Parties' in Londen bezoeken is het niet zozeer de marginaliteit van de locatie. Veel feesten vinden plaats in het traditionele uitgaanshart van de stad; de West End. Op deze plek is het de uitsluiting en segregatie die plaatsvindt en zichtbaar wordt. Harpreet Cholia beschrijft hoe migranten met hun aanwezigheid bepaalde normen op plekken die traditioneel als 'wit' worden getypeerd kunnen 'verstoren'. Ook al leggen bepaalde groepen claims op gebruik van plekken in de nachtelijke stad de mate waarin ze worden geaccepteerd varieert nog steeds.

Ilse van Liempt (i.c.vanliempt@uu.nl) is werkzaam als universitair docent en onderzoeker bij het departement Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht. Zij was als postdoc onderzoeker betrokken bij het onderzoeksproject 'Surveillance in Urban Nightscapes'. Irina van Aalst (i.vanaalst@uu.nl) is aan dezelfde universiteit docent Stadsgeografie en projectleider van het onderzoeksproject 'Surveillance in Urban Nightscapes' (www.stadsnachtwacht.nl).

Literatuurselectie

Chatterton, P & R. Hollands (2003) *Urban Nightscapes: Youth Cultures, Pleasure Spaces and Corporate Power*. Londen: Routledge.

Melbin, M. (1987) *Night as Frontier. Colonizing the world after dark*. London: Free Press.

Terphoven, A. van & G. van Veen (red.) (2013) *Marry Go Wild. 25 jaar dance in Nederland*, Amsterdam: Maslow.

PARIJS

Caribische feesten aan de rand van de stad

CASUS Sabina Rossignoli

Clubs in Parijs richten zich op gevarieerde groepen bezoekers die zich onderscheiden naar etniciteit, leeftijd, levensstijl, muziekvoorkeur en seksuele geartheid. Hypothetisch gezien zou een 'clubber' een avond kunnen beginnen met een drankje in een luxe bar aan de Champs Elysées, dan naar een feest kunnen gaan in het creatieve, hippe noordoosten van de stad, en de avond beëindigen met een 'afterparty' in Châtelet, het centrale drukke gedeelte van de stad. Een uitgaansavond met een bonte mix aan muziekstijlen en interacties met allerlei verschillende mensen.

De feesten zijn op gemarginaliseerde plekken in de stad.

Toch is dit ideale beeld van dynamische, stedelijke vormen van consumptie en plezier in de stad ver van de realiteit voor veel inwoners van Parijs. Er gelden namelijk allerlei ruimtelijke, sociale en economische beperkingen. Een duidelijk voorbeeld van nachtelijke uitsluiting is te vinden binnen het Frans-Caribische uitgaanscircuit in Parijs. In Parijs wonen ongeveer 400.000 Caribeanen met een duidelijk herkenbare en levendige diasporische cultuur. Vooral het muziekgenre 'zouk', dat je op meerdere hoeken van de straten in de stad kunt horen, tekent deze transnationale diasporische cultuur. Zouk is ontstaan op de Franstalige Caribische eilanden Guadeloupe en Martinique en is van oorsprong een typisch Caribisch muziekgenre. Veel van de zoukmuziek wordt echter geproduceerd in Frankrijk en de liedjes verwijzen vooral naar een nostalgisch gevoel naar het thuisland. Zoukartiësten reizen tegenwoordig continu op en neer van het Caribische gebied naar Frankrijk.

Maar als je in Parijs op deze dansbare en levendige muziekstijl wilt dansen kun je niet overal terecht. Caribische feesten vinden vaak plaats op gemarginaliseerde plekken in de stad. Dat komt niet alleen door de hoge prijzen voor locaties in het stadscentrum. Maar ook omdat het voor mensen met een donkere huidskleur soms moeilijker is om locaties in het centrum te huren. En voor de party-organisatoren is het belangrijk een feest te organiseren op een locatie waar gasten zonder gedoe aan de deur binnen kunnen komen en waar ze in relatieve vrijheid hun eigen subcultuur kunnen creëren en/of in standhouden.

Eenmaal binnen in de club zijn er overigens ook nog wat obstakels. Vooral als het gaat om genderongelijkheid. Toegang tot de dansvloer

wordt in veel gevallen gecontroleerd en gelimiteerd door seksueel intimiderend gedrag van mannen. Vrouwen voelen zich hierdoor niet altijd helemaal vrij om te dansen. Om hun veiligheid te garanderen moeten ze vaak op elkaars hulp rekenen. Het perspectief van intersectionaliteit is een houvast om de nachtelijke ervaringen van Caribische mannen en vrouwen te begrijpen. De meeste vrouwelijke bezoekers van Caribische feesten zijn namelijk niet alleen vrouw, ze hebben ook vaak een laag inkomen en zijn daarom aangewezen op de minder goede wijken van de stad. Deze wijken zijn op hun beurt minder goed ontsloten door openbaar vervoer. Door deze samenloop van omstandigheden zijn Caribische vrouwen extra kwetsbaar in de nacht en vaak aangewezen op groepssolidariteit om zo veilig mogelijk naar de uitgaanslocatie aan de rand van de stad en weer naar huis te komen.

Sabina Rossignoli (sabina.rossignoli@gmail.com) is onlangs gepromoveerd in de antropologie aan de Goethe Universiteit in Frankfurt am Main en de Universiteit Paris Descartes. Haar proefschrift heeft als titel 'Diasporic identification and gender construction in the Caribbean nightlife of Paris'.

Literatuurselectie

Lutz, H., M. Herrera Vivar & L. Supik (ed.), Framing Intersectionality. Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies, Farnham: Ashgate.

Stadsonderzoek is nachtblind

BESCHOUWING Lodewijk Brunt

De sociologie kent vele blinde vlekken, maar de merkwaardigste is de vrijwel volkomen verwaarlozing van het nachtelijke bestaan. Dat geldt in het bijzonder voor het stadsonderzoek. Van de vierentwintiguurseconomie lijken sociaalwetenschappelijke onderzoekers alleen de periode van negen tot vijf mee te maken. Deze nachtblindheid heeft een lange traditie.

Wie sociologische handboeken of monografieën leest, denkt dat de menselijke activiteiten zich uitsluitend overdag voordoen, in een onbestemd heden. De tijdsdimensie lijkt er niet toe te doen. Jaren geleden deed de invloedrijke stadsonderzoeker Spencer Cahill een waarneming die voor dit onderwerp van centraal belang is. Na een bespreking van een aantal perspectieven bij het onderzoek naar de stedelijke publieke ruimte, merkt hij op: 'We weten allemaal dat een stedelijk park overdag een openbaar karakter heeft, maar zodra het donker wordt is dat misschien alleen nog maar in naam het geval'. De auteur heeft vermoedelijk groot gelijk, maar we weten niet waarom. Bij die opmerking laat hij het. Opzienbarend. Is het leven afgelopen als het donker is? Is de wereld in het donker een voortzetting van het leven overdag? Waar komt die nachtblindheid vandaan? Ik heb een bescheiden poging gedaan om aanwijzingen te vinden in de traditie van het stedelijke onderzoek door een aantal toonaangevende etnografieën opnieuw te lezen en me te verdiepen in een paar theoretische essays uit de begintijd van de stadssociologie: de toonaangevende Chicago School.

Waar komt die nachtblindheid vandaan?

Chicago

Het Instituut voor 'Social Science Research' van de toen nog betrekkelijk jonge Universiteit van Chicago bloeide in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw, mede door een zeldzame combinatie van briljante docenten, zoals William I. Thomas, Robert E. Park en Ernest W. Burgess. Zij stimuleerden hun studenten om het dynamische Chicago op de sociologische kaart te zetten. Hoe zagen zij de nacht?

Anders dan in Europa dikwijls het geval was, bestond er in Chicago een uitgesproken positieve houding tegenover de stad: een opwindende samenleving waar je veel kunt leren over de menselijke betrekkingen. In een programmatische opstel over de stad wijst Park zelfs op het 'belangwekkende en interessante' onderzoek naar prostitutie en drank (nota bene, ten tijde van de 'Prohibition'). De stad is voor Park meer dan een verzameling gebouwen en straten. Zo stelt hij: 'De stad is eerder een geestesgesteldheid, een verzameling gewoonten en tradities en de georkestreerde houdingen en gevoelens die in deze gewoonten besloten liggen en die als traditie worden doorgegeven'. Het stedelijke bestaan is avontuurlijk en trekt jonge mensen aan, maar hoewel Park zich wel degelijk bewust is van de stedelijke nacht, is dat geen element in zijn overwegingen. We moeten onze tijd besteden aan ons werk en andere verplichtingen, zegt hij, maar we kennen ook een 'romantische impuls' die ons drijft naar dansgelegenheden en jazzclubs. Hij zegt het niet met zoveel woorden, maar voor hem lijkt de nacht verbonden met een louche vermaaksindustrie. Daar moeten we het mee doen.

'Bright light areas'

Zo'n houding vind je ook elders in de sociologische literatuur van Chicago. Burgess onderscheidt bij zijn verschillende stedelijke zones ook die van de 'bright light areas': 'De grote stad, met haar helverlichte straten, haar warenhuizen met koopjes en nieuwigheden, haar amusementspaleizen, haar onderwereld van prostitutie en misdaad, haar risico's voor lijf en eigendommen door ongelukken, roof en doodslag, is

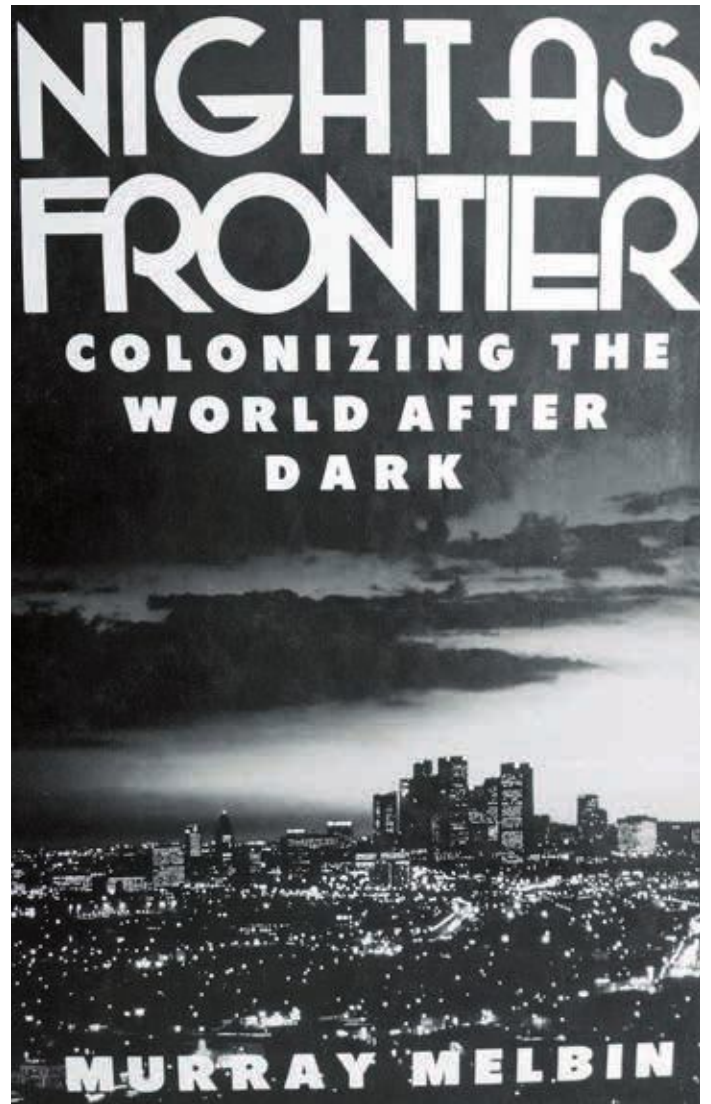
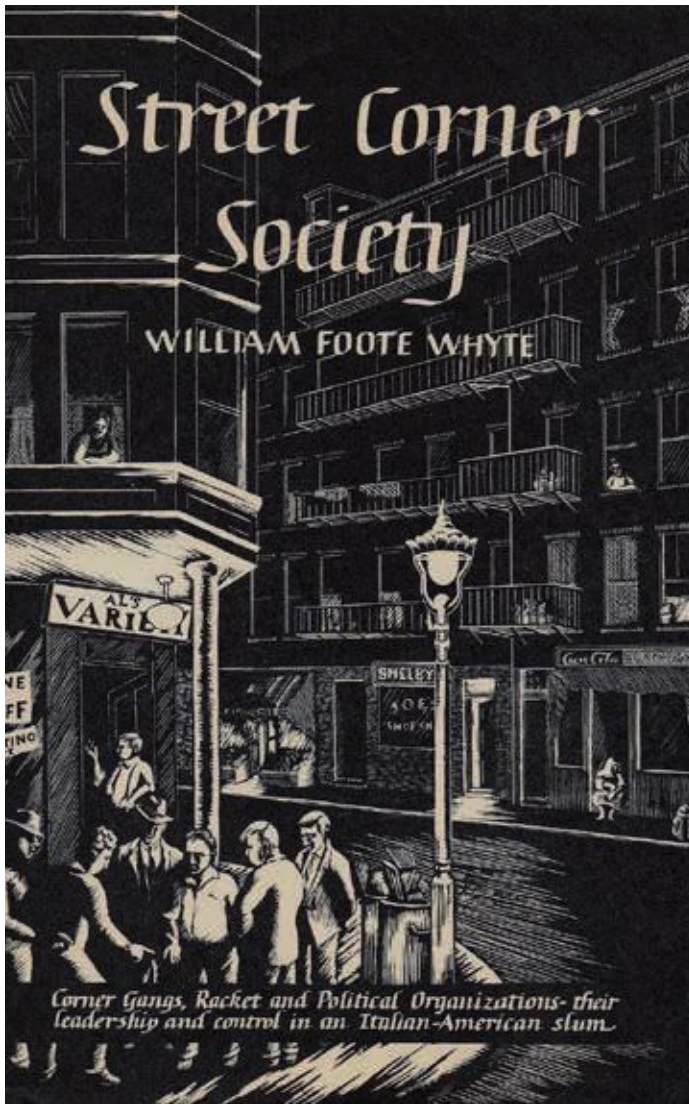
Bright Light Area; Schouwburgplein, Rotterdam. Foto: Irina van Aalst.

het gebied waar je het meeste avontuur en gevaar, opwinding en huiver vindt'. Fraai getypeerd, maar vrijblijvend, want zulke inzichten spelen geen rol bij concreet onderzoek. De grote specialist van de 'bright light areas' was Walter Reckless. Toch is er in zijn grondige studie van prostitutie geen verwijzing te vinden naar het belang van de nacht of het nachtleven als zodanig. In de klassieke studie van Harvey Zorbaugh over de 'goudkust en de achterbuurt' vind je de schitterende beschrijving van Clark Street, het 'rialto' van de achterbuurt. De straat is een 'all-night street'. 's Nachts is het een straat van groezelige theatertjes, 'chop sueys' en 'chili parlors' die altijd open zijn, ontelbare kleine dansclubs 'waar koning jazz regeert'. Opnieuw: de nacht is voor uitgaansleven, criminaliteit en andere zaken die het daglicht niet kunnen velen, daar blijft het bij. Een zelfde geluid in een latere etnografie: de studie van een achterbuurt door Gerald Suttles. De meeste buurtcontacten vinden plaats op straat. Iedere bevolkingsgroep heeft een eigen domein, waarbij de jonge mannen zich het verst van huis wagen. Ook 's nachts gaat het buurtleven door en vooral bij lekker weer is het druk: alle stoepranden, portieken en raamkozijnen zijn bezet. Suttles is niet nachtblind, maar net zo min als zijn voorgangers voelt hij zich geroepen de nacht bij zijn (overigens briljante) buurtanalyse te betrekken.

Een groot deel van de Chicagotraditie gaat niet zozeer over de studie van stadsbuurten, maar over afzonderlijke groepen en gemeenschappen. Een beroemd voorbeeld is het onderzoek van Edwin Sutherland naar de 'beroepsdief', een toonaangevende verhandeling over professionalisering in de onderwereld. Je zou verwachten dat bij deze beroepsgroep de nacht een centrale betekenis heeft, maar Sutherland maakt slechts melding van specifieke gelegenheden waar criminele benden de nacht doorbrengen. Meer niet. Clifford Shaws analyse van Stanley's loopbaan als zakkenroller en straatrover bevat veel meer achtergrondinformatie over de stedelijke nacht. Stanley komt aan zijn geld door dronkaards te beroven en als jongensprostitutee zijn klanten te overvallen. Dat kan alleen maar onder de bescherming van het donker; een fascinerende levensgeschiedenis, maar niet aan Shaw besteed voor zover het gaat om de nacht. Zelfs als een onderzoeker er met zijn neus wordt opgedrukt, ziet hij het niet, niet eens als een theoretisch probleem.

Na Chicago

Ondanks de aanmoedigingen van Park en Burgess om de stad in haar geheel en in al haar aspecten te bestuderen, zijn de erfgenamen van de

Waar komt die nachtblindheid vandaan? Onder meer de klassiekers 'Street Corner Society' en 'Nights as Frontier' zijn nogmaals gelezen om die vraag te beantwoorden.

Chicagoschool altijd primair geïnteresseerd geweest in de ruimtelijke structuur van de stad, de mozaïek van buurten en activiteiten en veel minder in de stad als een geestesgesteldheid of de manier waarop steden zijn georganiseerd in termen van publieke of private tijdsdimensies. In grote lijnen geldt dit nog steeds voor het hedendaagse stadsonderzoek. Zelfs bij onderzoekers die de nacht als zodanig bestuderen. Een voorbeeld is Mitchell Duneiers studie naar thuisloze tweedehandsboekenverkopers op de straten van Greenwich Village. De kernvraag was: waarom slapen zoveel van deze mensen op straat, ondanks het feit dat ze doorgaans genoeg verdienen om zich goedkope hotelletjes te kunnen veroorloven? De onderzoeker oppert verschillende antwoorden, maar uiteindelijk is het een kwestie van 'embeddedness in habitat': de verkopers werken op straat, leven op straat en willen daar uiteindelijk ook slapen. In de analyse zie je dat de nacht – impliciet – verbonden is met slaap, veiligheid, sociale controle, drugsgebruik en nog meer. Maar opnieuw: Duneier, overigens oorspronkelijk eveneens een Chicagosocioloog, zegt er – expliciet – geen woord over. Overeenkomstig is de indrukwekkende studie van Elliot Liebow naar thuisloze vrouwen in Washington DC. Zijn informanten brengen de nacht door in een opvangtehuis voor daklozen, maar moeten zich op 'dierlijk niveau'

staande proberen te houden: een permanent gevecht om voedsel, water, veiligheid en rust. Slapen in de opvang is extreem moeilijk vanwege alle bewegingen, het eeuwige gesnurk, gekuch, gekrab, geschreeuw en gehuil. Een paar uur fatsoenlijke rust is teveel gevraagd en een van de ellendigste aspecten van de opvang is de noodzaak om iedere dag opnieuw, ook zon en feestdagen, om half zes op te staan en om zeven uur de straat op gestuurd te worden. Desondanks komt het woord slaap in de index niet voor en noemt de onderzoeker het nachtelijke bestaan alleen maar bijna terloops. Ook bij de analyse van dit zwerwersleven – elegant, betrokken, uitermate ter zake kundig – speelt de stedelijke nacht geen rol. Onbegrijpelijk.

Je loopt niet zomaar 's nachts over straat en het motief is per definitie verdacht.

Uit handboeken over stedelijk onderzoek die in het post-Chicagotijdperk geschreven zijn, word je niet veel wijzer. Ik noem er een paar. In haar boek over het stedelijke openbare domein tovert Lyn Lofland de stedelijke nacht voor als het gaat om gevoelens van angst en onbehagen. Erfenis van Chicago. William H. Whytes opzienbarende boek over steden gaat over licht en schaduw en dan vooral in termen van zon en bewolking: waarom zijn sommige parkjes in de stad zoveel aangenamer als verblijfsruimte dan andere? Velen schrijven dit toe aan de positie ten opzichte van de zon, want wie wil er nu in de schaduw zitten met zijn boterham? Whyte laat zien dat dit ingewikkelder is. Ontnuchterend en leerzaam, maar helaas: de nacht komt in Whytes boek niet voor.

Nachtelijk leven

Als gevolg van de nachtblindheid van de stadssociologie – of kunnen we beter over ‘diecentrisme’ spreken – weten we weinig over hoe mensen zich ‘s nachts gedragen. Afgezien van routineuze studies over tijdspassing en de opkomst van vrijetijd, is er in de sociologie en antropologie van nachtelijke steden niets wat lijkt op – bijvoorbeeld – Erving Goffmans sociologie van menselijke ontmoetingen. Er zijn wat verspreide opmerkingen te verzamelen over de veronderstelling dat mensen zich ‘s nachts anders gedragen dan overdag, maar enige systematische studie op dit gebied ben ik nog niet tegengekomen.

Murray Melbin is een pionier van het nachtonderzoek; hij wijst op de solidariteit die mensen ‘s nachts voor elkaar zouden opvatten. Hij zegt: ‘Als je geen vijand bent, dan ben je een vriend’. Ook mensen die elkaar helemaal niet kennen, zouden een zekere verbondenheid voelen omdat ze de nacht met elkaar delen. Melbin zegt: ‘Ze zijn zich ervan bewust dat ze uitzonderlijk zijn en dat leidt tot een gemeenschappelijke identiteit en verhoogt de onderlinge aantrekkingskracht’. Je ziet iets dergelijks verwoord in de roman ‘Slaap!’ van de Vlaamse romanschrijfster Annelies Verbeke: nachtbrakers zijn voor de slapeloze hoofdpersoon ‘collega’s’. Aan de andere kant legt Alfred Alvarez juist de nadruk op het onderlinge wantrouwen van nachtmensen. Je loopt niet zomaar ‘s nachts over straat en het motief is per definitie verdacht. Dezelfde auteur wijst ook op de andere kant: nachtleven is waardevol omdat dan pas plezier kan worden gemaakt, een gedachte die je ook vindt bij Christopher Dewdney. Stedelijke nachten moeten worden beschouwd als een compensatie voor de saaiheid van de dag, maar het gaat om meer dan alleen maar lol. Dewdney zegt: ‘s nachts laten mensen hun werkelijke zelf zien, hun diepste identiteit. Wie zal het zeggen.

Nachtelijk uitgaansleven

Marion Roberts en Adam Eldridge schrijven over Britse steden en wijzen erop dat de opvattingen over wat zich daar ‘s nachts afspeelt nog altijd niet het niveau van demagogie en simplisme overstijgt. De nacht wordt doorgaans gezien als de hoofdplaats van ‘Binge Britain’: de gelegenheid bij uitstek voor losgeslagen jongeren om zich in een coma te zuipen. Maar als het waar is dat de flexibilisering van de arbeid en de emancipatie van vrouwen en jeugdigen de nacht hebben ‘bevrijd’, zou het een stuk interessanter zijn om daar de achtergronden van te leren kennen. Tot op welke hoogte gaat dit op en voor welke bevolkingsgroepen? Het jonge, uitbundige volkje eist altijd alle aandacht op, maar er zijn volgens de auteurs veel meer categorieën die de nacht bevolken.

Ze putten uit onderzoek van de politie van Newcastle die ontdekte dat op iedere avond/nacht van de week andere groepen de boventoon voeren. Woensdagavond studenten, vrijdagavond jonge stelletjes, zaterdagavond alleenstaanden. Ieder publiek met zijn eigen pleziertjes en zijn eigen problemen, van vandalisme en geschreeuw tot steekpartijen en veldslagen. De hamvraag is: wat betekent ‘going out’ eigenlijk? Dat ligt voor iedereen weer een beetje anders, zou je denken. Amsterdammers die uitgaan, bijvoorbeeld, trekken niet automatisch naar het Rembrandtplein of het Leidseplein – dat zijn nou juist bij uitstek de plekken voor luidruchtige provincialen. Bij stadsplanning en stedenbouwkundige ingrepen wordt daar nooit rekening mee gehouden.

De stedelijke nacht is tot op het bot verschaald.

Conclusie

Het lijkt erop dat sociologen en antropologen er altijd vanuit zijn gegaan dat de stedelijke nacht een verlengstuk is van de dag. Of, tenminste, dat er geen noodzaak bestaat om een eigen fonds van etnografische gegevens te verzamelen over de nacht en het nachtleven, dan wel een geheel van noties en concepten te ontwikkelen om te begrijpen wat er in het donker gebeurt. Zelfs de behoefte aan ‘nachtonderzoek’ lijkt afwezig, we willen niet eens zeker weten of dag en nacht hetzelfde zijn. Voor zover onderzoekers oog hebben voor de nacht gaat het vrijwel exclusief om associaties met uitgaan, vermaak, dan wel criminaliteit of prostitutie. De stedelijke nacht is tot op het bot verschaald.

We hebben al kennis gemaakt met Elliot Liebow. In zijn werk is de nacht opvallend afwezig. Toch deed hij voor zijn beroemdste studie (‘Tally’s Corner’) onderzoek onder zwarte mannen die zich ‘s avonds en ‘s nachts verzamelen op de straathoeken van een zwart getto in Washington DC. In de appendix vermeldt Liebow dat hij ‘s middags om een uur of vijf naar ‘zijn’ straathoek trok om rond te hangen, te drinken en te kletsen. Vooral op vrijdag, zaterdag en zondag werd zijn veldwerk ‘opwindend en productief’, schrijft hij. Zondagmiddag werd de balans opgemaakt van wat er de afgelopen achtevenveertig uur was gebeurd: botsingen met de politie, huwelijksproblemen, vrijpartijen, gevechten, conflicten en seksuele avonturen. Maar uit het onderzoeksverslag zelf blijkt dat nergens! Nachtblindheid bij sociologisch onderzoek moet af en toe welhaast tot pure schizofrenie leiden.

Lodewijk Brunt (l.brunt@upcmail.nl) is emeritus hoogleraar Stadsociologie aan de Universiteit van Amsterdam en houdt zich bezig met stedelijke tijdsregimes.

Kijk op agora-magazine.nl voor dit artikel met alle literatuurverwijzingen.

Uitgaan vroeger en nu

CASUS Ninette van Hasselt

Uitgaan lijkt iets van alle tijden. Een ritueel dat hoort bij de overgang van jeugd naar volwassenheid. Maar is dat wel zo? Gingen jongeren altijd al uit? Gaat het om oude rituelen in een nieuw jasje of is het uitgaansleven van vandaag echt anders dan voorheen?

Een eeuw geleden was het uitgaansleven nog alleen het domein van volwassenen. Zij bevolkten in het weekend de cafés en bezochten de variététheaters. Jongeren onder de achttien kwamen er vrijwel niet. Die ontmoetten elkaar bij danslessen en gala's, bij kermissen en jaarfeesten of op straat. Het Nederlandse uitgaansleven was nog nauwelijks ontwikkeld, al waren er natuurlijk plaatsen van nachtelijk vertier, zoals op de Amsterdamse Zeedijk en in het Rotterdamse Katendrecht. Daar werd gedanst, geflirt en gedronken, vooral met dames van lichte zeden. Maar van een bruisend uitgaansleven, zoals dat in Berlijn en Londen rond de Eerste Wereldoorlog ontstond, was lange tijd geen sprake.

'Roaring twenties'

Toch moderniseerde Nederland in rap tempo. Steeds meer gezinnen kregen thuis een radio en luisterden in hun vrije tijd naar jazz, de nieuwe muziek uit Amerika. In de tweede helft van de jaren twintig ontketende de charleston een ware dansrage. Het aantal dansgelegenheden nam snel toe. Bestuurders maakten zich grote zorgen over het 'dansvraagstuk', maar het tij was niet meer te keren. Jongvolwassenen hadden in de danssalons een plek gevonden om elkaar in de nachtelijke uren te ontmoeten, zonder ouderlijk toezicht.

De korte rokjes, korte lokken en de geëmancipeerde houding van meisjes die uitgingen, riepen nogal wat weerstand op. Er werden verwoede pogingen gedaan om hen te beschermen tegen deze 'kwade invloeden', met volksdansen, jeugdkampen en padvinderij. En alhoewel de zaterdagavond veelal was gereserveerd voor verenigingsactiviteiten, werd vooral in de grote steden de zondagavond een populaire uitgaansavond. In vergelijking met het huidige uitgaansleven was het

nog wel een brave boel: in Amsterdam mocht alleen worden gedanst in een van de zeven dancings op de Zeedijk. Daar was je onder de achttien niet welkom en de deuren sloten om middernacht.

Het dansleven verloor haar schwing door de beurskrach van oktober 1929 en de economische malaise die volgde. In de Tweede Wereldoorlog werd uitgaan bovendien ontmoedigd: Joodse en zwarte musici mochten niet meer optreden onder het nazi-Duitse bewind. Ook Amerikaanse muziek was verboden, vooral 'negroïde elementen in dans- en amusementsmuziek'. De 'Europeesche geest' moest worden hersteld.

Korte rokjes, korte lokken en de geëmancipeerde houding van de meisjes riepen weerstand op.

Meer tijd en geld voor jongeren

Bij de uitbundige bevrijdingsfeesten die na de Tweede Wereldoorlog werden gevierd, bleek Nederland ook bevrijd van de ban op Amerikaanse muziek. Dankzij de status die Amerika had verworven als bevrijder, was de weerstand die voor de oorlog nog bestond tegen de Amerikaanse cultuur vrijwel volledig verdwenen. Films en muziek uit de VS sloegen in de jaren na de oorlog beter aan dan ooit tevoren. Toch werd er verder weinig gefeest in deze wederopbouwfase. Er werd hard gewerkt en vrije tijd werd vooral thuis doorgebracht. Dat veranderde pas in de loop van de jaren vijftig. In die tijd nam de welvaart snel toe. Tussen 1950 en 1970 vervijfvoudigden de consumptieve bestedingen. Werkende jongeren hoefden niet langer een groot deel van hun loon in te leveren als bijdrage aan het gezinsinkomen.

Vanaf de jaren vijftig ontdekten de uitbaters in de grote steden de nieuwe jonge doelgroep. Consumptieve bestedingen van jongeren namen sterk toe, omdat ze niet langer hoefden bij te dragen aan het gezinsinkomen. Foto: Nekenasoa

De toegenomen welvaart onder jongeren en de opmars van de televisie in de Nederlandse huiskamers zorgden ervoor dat het uitgaansleven langzaam veranderde. Volwassenen brachten hun vrije weekendavonden vooral thuis door en jongeren namen hun plaats in het openbare uitgaansleven in. Vooral de werkende jeugd was op zaterdagavond steeds vaker te vinden in de bioscoop, het café of de dancing. De traditionele uitgaansavond – de zondag – boette langzaam aan belang in.

In de grote steden ontdekten uitbaters de nieuwe jonge doelgroep en programmeerden in hun dancings een mix van vooral Amerikaanse muziekstijlen. 'Rock & roll', de nieuwe rage uit de VS en een lofzang op de jonge arbeider, sloeg in als een bom. Geïnspireerd door films en muziek met sterren zoals Elvis Presley en Bill Haley, droegen jonge werkenden vetkuiven, petticoats en leren jasjes. Nozems werden ze genoemd en ze zorgden eind jaren vijftig en begin jaren zestig voor veel maatschappelijke beroering.

Chaos en rumoer

Tot de jaren zestig liepen de meeste jongeren uit de middenklasse nog in de pas met hun ouders en hun maatschappelijke zuil. Maar halverwege de jaren zestig ontketende de beat, met bands zoals de Beatles en de Rolling Stones, een snelle en massale verandering, ook in het uitgaansleven. Dat bracht chaos en rumoer. Drugsgebruik nam sterk toe en hoorde bij de tegencultuur waarmee jongeren uit de blanke middenklasse zich verzetten tegen de dominante cultuur van hun ouders. Middelen zoals cannabis en LSD werden symbolen in de strijd tegen de gevestigde orde (zie ook Nabben in deze AGORA). Het aantal concertzaaltjes, dancings, jongerenhonken en jeugdsozen nam snel toe. In de stad Utrecht bijvoorbeeld werden de werkkelders herontdekt en verhuurd aan groepen studenten. Elke subgroep had zijn eigen kelder met eigen langspeelplaten en optredens. Zolang de kelder maar om elf uur sloot, had de politie geen bezwaren.

In Amsterdam werd de kerk van de Vrije Gemeente aan de Weteringschans in oktober 1967 gekraakt door een groep hippies. Zij bouwden het om tot een eigen club: Paradiso, wellicht geïnspireerd door het eerste popfestival, 'A Flight to Lowlands Paradise', dat in november 1967 plaatsvond:

De bezoekers van Paradiso en de Utrechtse werkkelders waren veelal studenten en jonge werkenden, de gangmakers van de nieuwe 'jeugdcultuur'. Die term is wel opvallend, want het ging vooral over jongvolwassenen. Tot ver in de jaren zestig werden jongeren onder de 18 nog beschouwd als kinderen. Dans- en drinkgelegenheden waren veelal ontoegankelijk voor jongeren tot 18 jaar. Ook bij de dansavonden die steeds meer patronaten, jongerenverenigingen en jeugdsozen organiseerden, werden jongeren onder de achttien vaak niet toegelaten.

Hip

In Amerika was inmiddels een subcultuur ontstaan van 'love, peace and happiness'. Deze hippiecultuur betoverde eind jaren zestig en begin jaren zeventig ook Nederland. Amsterdam werd het Mekka van de hippies. De invloed op de Nederlandse uitgaanscultuur was groot: hippies organiseerden niet alleen het eerste Nederlandse buitenfestival,

in het Rotterdamse Kralingen, maar normaliseerden ook het gebruik van geestverruimende middelen.

Dansen op muziek van platen, in plaats van livemuziek en -optredens, werd in de loop van deze periode steeds populairder. Steeds meer jongerencentra programmeerden niet langer bandjes, maar zorgden voor een draaitafel en een dj en werden omgedoopt tot discotheek. De opzweepende en ritmische muziek die daar werd gedraaid, kreeg de naam disco. Disco was aanvankelijk alleen populair in de New Yorkse gayscene, maar daar kwam verandering in door de film 'Saturday Night Fever'. De opkomst van disco en discotheken zorgde voor een enorme verandering van het uitgaansleven. Hits werden niet langer alleen op de radio geboren, maar ook in hippe clubs. Tot diep in de nacht werd er gedanst, waarbij ook de herontdekking van cocaïne zorgde voor een verschuiving van het nachtelijk uitgaansritme. 'Sluistungstijdens bestaan niet meer, met de witte motor en drank', zo berichtte de Nieuwe Revue in september 1985. Uitbaters kregen ruim baan om hun gelegenheden te ontwikkelen, want het uitgaansleven werd steeds meer gezien als een impuls voor de economie. Ondanks de economische crisis nam het aantal discotheken ook in de jaren tachtig toe: beroemde discotheken zoals de Mazzo en de Rigter openden hun deuren.

Zondagavond was een populaire uitgaansavond.

Hedon en house

De ontwikkeling die het 'uitgaansleven van nu' nog steeds tekent, was de opkomst van house, eind jaren tachtig. House bloeide op in de hedonistische jaren negentig, toen het economische tij was gekeerd. Al snel werd 'house' en de daarbij horende uitgaansstijl meer mainstream onder de noemer 'dance'. Daaronder viel een waaier aan stijlen, variërend van gabber tot mellow house, met elk hun eigen festival. De elektronische muziek, de soms extravagante stijl, het gebruik van XTC, het dansen tot in de vroege morgen en de massaliteit van de feesten waren kenmerkend voor dit nieuwe uitgaansleven.

De opkomst van dance-evenementen luidde een tijd in van grootschalige feesten. Niet alleen dance-evenementen, maar ook schuurfeesten en muziekfestivals popten als paddestoelen uit de grond. Het aantal evenementen vervijfvoudigde in dertig jaar tijd. Ruim eenderde hiervan zijn pop- en dance-evenementen, waarbij het gros 5000-25.0000 bezoekers trekt (zie ook Nabben in deze AGORA). De trend tot grootschaligheid werd overgenomen door discotheken. Mega-discotheken aan de randen van de steden (zodat omwonenden niet te veel last hadden van de dancdreunen), met een vloeroppervlak van zo'n 4000m², waren geen uitzondering. Zij profiteerden van de toegenomen mobiliteit van uitgaanders, die steeds gemakkelijker met een groep vrienden in een andere stad, regio of soms zelfs land hun vertier zoeken. De concurrentie van de opkomst van mega-discotheken, festivals en evenementen had ingrijpende gevolgen voor het aantal discotheken. In een kwart eeuw (1995-2010) daalde dat aantal van 453 naar 271; veel kleine dorpsdiscotheken verdwenen.

Uitgaansleven van morgen

Uitspraken doen over de toekomst van het uitgaansleven is riskant, want wat vandaag een opkomende trend is, kan morgen voorbij zijn. Toch is er een paar opvallende veranderingen, die de voorbode lijken te zijn van het uitgaansleven van morgen.

Steeds meer jongeren ontdekken dat ze met beperkte middelen via sociale media snel een feest kunnen organiseren. In korte tijd kun je een hele horde mensen bijeen krijgen. Hoewel de term 'Facebookfeestje' door de rellen in Haren is besmet, bloeien dergelijke feestjes als nooit tevoren. De locatie is telkens anders, de ene keer is een discotheek afgehuurd, de andere keer een boot of oude fabriekshal. Jongeren voelen zich vooral verbonden met een party-organisatie, muziekstroming of dj. Dat brengt hen het ene weekend naar een festival zoals Bungalop, het volgende naar een optreden in de Amsterdamse Melkweg en een weekend daarna naar de kroeg-om-de-hoek. De binding van een ondernemer met zijn bezoekers wordt hierdoor steeds minder groot. Dat geldt ook voor het personeel, en al helemaal voor de portiers. Uitbaters huren steeds vaker externe beveiligers in, waardoor het per week kan verschillen wie de deur bewaakt. De vaste portier – die elke zaterdagavond zijn vaste klanten verwelkomt, weet wie de relschoppers en wie de dealers zijn – wordt schaars.

De traditionele horeca staat voor een grote uitdaging. Discotheken en cafés zien hun publiek krimpen door de nieuwe concurrentie van (soms illegale) feesten en festivals. De nieuwe regels over het schenken van alcohol aan jongeren onder de 18 jaar maken het er niet gemakkelijker op om het hoofd boven water te houden. Zelfs al zet deze doelgroep niet zo veel om, ondernemers willen deze nieuwkomers wel aan zich binden. In Groningen opent, geïnspireerd door MasMas in Barcelona, een club waar jongeren zelf de programmering bepalen en waar geen alcohol wordt geschonken. Vraag is of dat 'het nieuwe uitgaan' wordt voor jongeren onder de achttien.

Bezoekers van Paradiso en Utrechtse werfkelders: de gangmakers van de nieuwe jeugdcultuur.

Conclusie

Bij de overgang van jeugd naar volwassenheid hoort sinds mensenheugenis een fase waarin grenzen worden verkend, vriendschappen gevierd en liefdes ontluiken. En dat alles bij voorkeur buiten het toezien oog van opvoeders. In de loop van de twintigste eeuw hebben jongeren daar steeds meer ruimte voor gekregen. Veel cafés en festivals werden monoculturen van jongeren op zoek naar vertier.

Met de toename van welvaart en vrije tijd is het uitgaansleven enorm uitgedijd. Het werd een stedelijke industrie van groot economisch belang. In het kielzog daarvan werden vraagstukken zoals uitgaansgeweld en alcoholmisbruik belangrijke politieke issues, met nieuwe maatregelen en wetten tot gevolg.

In essentie zijn veel van de vraagstukken die vandaag, en vermoedelijk ook morgen, in het uitgaansleven spelen niet nieuw. Afgelopen eeuw laaide om de paar decennia het maatschappelijk debat op over onderwerpen als sluitingstijden, roekeloze jeugd, geluidsoverlast en middelengebruik. Nieuw is wel de schaal waarop er wordt uitgegaan. 'We zijn een land van feestvierders geworden' sprak Job Cohen naar aanleiding van de Project X rellen in Haren. Die uitspraak schetst de geschiedenis van het uitgaansleven van de afgelopen eeuw in een notendop.

Ninette van Hasselt (nhasselt@trimbos.nl) is programmahoofd Jongeren en Riskant Gedrag bij het Trimbos-instituut en adviseur bij het Centrum Veilig en Gezond Uitgaan (www.cvgu.nl). Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk uit haar boek 'Pubers en Uitgaan', dat in 2014 bij uitgeverij Boom verschijnt.

Literatuursuggesties

- Bogt, T.F.M. ter & B. Hibbel (2000) *Wilde jaren: een eeuw jeugdcultuur*. Utrecht: Lemma.
- Heuvel, M. van der (1997) *Jeugd tussen traditie en moderniteit - Transformaties van naoorlogse jeugdcultuur en het beheer over de jeugd*. In: Luykx, P. en P. Slot (1997) *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*. Verloren, Hilversum.
- Mutsaers, L. (2007) *Op de maat en in de pas: de populaire danscultuur in de stad Utrecht 1918-1940*. Uit: *Jaarboek Oud-Utrecht*, 2007, p. 115-170.
- Nabben, T. (2010) *High Amsterdam - Ritme, roes en regels in het uitgaansleven*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Righart, H. (1995) *De eindeloze jaren zestig - Geschiedenis van een generatieconflict*. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam Antwerpen.

Carnaval aan de Amstel

ESSAY Ton Nabben

Na de sombere jaren tachtig veranderde Amsterdam met de komst van house en ecstasy in een 'euforische stad', met zijn uitbundige uitgaansleven als de verzinnebeelding van de economische renaissance. Nu, vijftienvintig jaar later, wordt de invloed en economische betekenis van een bloeiend nachtleven door de Amsterdamse gemeenteraad volmondig erkend. Druggebruik blijft onlosmakelijk verbonden met het uitgaansleven.

In het lommerrijke Sloterpark buiten de ring, beleeft Loveland zijn tiende editie. De bassen en beats worden tot diep in de Amsterdamse binnenstad gehoord. Maar liefst zeven muziekfestivals staan er in dit zonnige augustusweekend van 2013 op het programma. Na Loveland (20.000 bezoekers), is er nog Dutch Valley, Appelsap, Gaasperpleasure, Buitenspelen, Groen als gras en Strafwerk. Sommige feestorganisatoren delen uit kostenbesparingen het terrein. Waarom podia en de hele infrastructuur van Gaasperpleasure in de Gaasperplas na één dag alweer afbreken als de dag erop het Groen als Gras festival weer neerstrijkt? Alleen dit weekend zijn er al ruim 100.000 feestbezoekers op de been.

Terwijl de waarde van de Nederlandse dance-industrie is doorgroeid, hebben vooral de grote clubs in kleinere gemeenten te lijden van de festivallisering. In de periode 2002-2011 sloten 168 clubs hun danszalen terwijl het aantal grote festivals steeg naar 123: een groei van 68% ten opzichte van tien jaar geleden.

Epicentrum Amsterdam

Het epicentrum van de festivalcultuur ligt in Noord-Holland met Amsterdam als magnetisch middelpunt. De huidige economische tegenspoed lijkt het reguliere uitgaansleven niet te deren gezien het bijna onbegrensde aanbod aan clubavonden en dansfeesten met lokale en internationale top dj's. Nog afgezien van de festivals telt het

reguliere uitgaansleven naar schatting tachtig tot honderd danslocaties. Daarvan bestaat een kwart uit clubs met een capaciteit van 750-1500 personen en een kwart met een capaciteit van 250-750 personen. De andere helft is een bonte verzameling van cafépodia, danscafés, terrassen, studio's, boten en broedplaatsen met een brede culturele programmering. In de zomerperiode wijkt de clubaanhang uit naar buitenfestivals in parken, stadsstranden en recreatiegebieden. En flankerend hieraan timmeren tientallen nieuwe feestcollectieven aan de weg met het organiseren van ad hoc feesten in loodsen, feestzaaltjes, studio's, leegstaande kerken en bunkers. Het totaal aantal stappers op een vrijdag- en zaterdagavond bedraagt naar schatting zo'n 40.000-50.000 personen.

Drugstrends zijn onderhevig aan de grillen van nieuwe subgeneraties.

Uitgaansagenda's en sociale media verzorgen non-stop nieuws over feesten en geven recente updates van clubavonden, nieuwe feestlocaties en hotspots en de niet te missen festivals. Het eclecticische uitgaansleven draagt sterk bij aan de identiteit van de stad als een interessante en avontuurlijke bestemming voor jongvolwassenen (18-35 jaar) met als kenmerken hoge koopkracht, een grote mobiliteit en een trendsettend potentieel. Culturele kwartiermakers roemen niet voor niets de creativiteit, tolerantie en innovatiekracht van de stad. De grote toestroom van studenten (een verdubbeling in tien jaar tijd) en het doorgroeiende leger van dagjesmensen, toeristen en feestavonturiers heeft Amsterdam bepaald geen windeieren gelegd. Want als het om de feestcultuur gaat hoort Amsterdam samen met steden als Berlijn tegenwoordig tot een van de grootmachten. Het vijfdaagse Amsterdam Dance Event (ADE) is een trekpleister van formaat. Honderden artiesten zijn op tientallen locaties te beluisteren. Met de huidige 'nieuwe

Druggebruik blijft onlosmakelijk verbonden met het uitgaansleven en gekoppeld aan modegrillen subculturen. Foto: R.E.L.

vrolijkheid' in het uitgaansleven lijkt het soms alsof het elk weekend carnaval aan de Amstel is.

Met de komst van nieuwe uitgaansgelegenheden buiten de meer traditionele locaties in het centrum, wint de uitdijende uitgaanscultuur ook aan invloed in woonbuurten net buiten het centrum. Deels als gevolg van gentrification, maar ook door de gestaag groeiende diensteneconomie in de Jordaan, Wallen, Nieuwmarkt, Pijp en Staatsliedenbuurt, die in de jaren negentig van de vorige eeuw veel entrepreneurs en nieuwe kapitaalkrachtige en vaak hogeropgeleide bewonersgroepen aantrokken. Met als gevolg dat de oude middenstand in sneltreinvaart verdween en plaatsmaakte voor moderne koffiecorners, fancy broodjeszaken, ijssalons, cocktailbars en nu ook hippe ecowinkels. Momenteel staat Amsterdam-Oost in de belangstelling en ook hier werd het uitgaansleven verrijkt met twee, meer rauwe feestlocaties in de voormalig drukkerij en kantoor van de Trouw en de Volkskrant. Club Trouw heeft als eerste club zelfs een 24-uursvergunning op zak. Een lang gekoesterde wens van de dancescene. Stedelingen,

stappers en sensatiezoekers kennen een hoge attractieve waarde toe aan het uitgaansleven, maar leggen ook een grote druk op de lokale overheid, die de soms duizelingwekkende verveelvoudiging van feestevenementen in goede banen moet leiden. Economische belangen en beheersend stadsmanagement en 'crowdcontrol' staan daarom niet zelden op gespannen voet met elkaar. Immers, niet alleen de stad en de gebouwen, maar ook de menigtes zijn groter geworden. Sommige partijen roeren de trom in de gemeenteraad. Ze maken zich zorgen over het overvloedige alcoholgebruik en de klachten en meldingen over het overmatig gebruik van partydrugs en de gebrekkige controle daarvan in uitgaansgelegenheden en op festivals.

De gebrekkige controle leidt tot zorgen in de gemeenteraad.

DE SCHIJN VAN EEN LIJN

COKE, ME NEUS UIT!

Ritme, roes en regels in het uitgaansleven.

Ontstaan Amsterdamse drugscene

Hoe moeten we het hedonistische uitgaansleven – een bij vlagen carnavalesk feestdomein in de zomerperiode – nu plaatsen in de context van het drugsgebruik? Voordat we daar dieper op ingaan is het goed om te weten dat het moderne Amsterdamse nachtleven voortdurend aan verandering onderhevig is, al ruim 100 jaar bestaat, en zowel voor als na de Tweede Wereldoorlog al eerder verschillende bloeiperiodes heeft gekend. Het rijke nachtleven dat telkens een glimp van de nieuwe tijdgeest weerspiegelde was behalve verpozing en vermaak, ook een arena en sociaal spanningsveld waar maatschappelijke en culturele veranderingen zich soms schoksgewijs voltrokken en tot morele paniek kon leiden (zie Van Hasselt in deze AGORA). Denk aan de invloed van jazz, rock 'n roll, punk en later house. De nacht, die door de tijd heen vaak dualistisch wordt voorgesteld, roept enerzijds beelden op van gevaar, zedenverlies, misdaad of eenzaamheid, maar symboliseert ook de wereld van ongeremde vrijheid, erotiek, amusement en tijdloosheid. Het is pas sinds de prille jaren vijftig dat zwarte musici in swingorkestjes op de Zeedijk voor het eerst marihuana rookten, waarna het gaandeweg populairder werd bij het jazzpubliek. In de jaren zestig gingen jonge kunstenaars, schrijvers, jazzmusici en studenten in de ontluikende uitgaans- en drugscene voor het eerst experimenteren met opium, LSD en amfetamine. Het ontstaan van de Amsterdamse drugscene loopt grotendeels parallel met de demografische, economische en sociaal-culturele ontwikkelingen. Drugsgebruik toentertijd werd vooral als een daad van verzet gezien; grotendeels gericht tegen de

dominantie van ouders en gezagsdragers. Ongeveer vijftig jaar na de totstandkoming van de Opiumwet (1919) spreken de autoriteiten voor het eerst over een serieus drugsprobleem in de hoofdstad. Vooral de snelle populariteit van cannabis bij de jeugd overviel de autoriteiten dat door het fanatieke optreden van de politie en de vele opgelegde boetes en gevangenisstraffen, onder grote druk kwam te staan. Na de 'scheiding der markten' in 1976 zou bezit en verkoop van kleine hoeveelheden cannabis voortaan worden gedoogd. Het gevolg was dat het aantal coffeeshops in de jaren tachtig fors uitbreidde van twintig naar driehonderd. Maar het was de aanzwellende groep jonge heroïnegebruikers (naar schatting 10.000 verslaafden in het piekjaar 1984) die de meeste zorgen baarde en een definitieve waterscheiding veroorzaakte tussen de verslaafde straatscene en de uitgaansscene. Amfetamine maakte een comeback bij punks en krakers en het wondermiddel cocaïne vond gretig aftrek bij de 'beau monde'. In 1987, een jaar voor de stormachtige entree van ecstasy, vindt een eerste bevolkingsenquête plaats naar het gebruik van legale en illegale drugs. Onder Amsterdammers van 16 jaar en ouder had een kwart toen ooit wel eens cannabis gebruikt. Cocaïne (5,8%), amfetamine (4,6%) en LSD (2,8%) scoorden aanzienlijk lager.

De kiem voor de meer hedonistische clubcultuur, werd al in de jaren tachtig gelegd door de opkomst van nieuwe dansgelegenheden en discotheken in het centrum. Het hyperconsumentisme en de haast permanente zoektocht naar vibrerende genotslocaties won langzaam aan invloed. Maar de plotse doorbraak van house en ecstasy aan het eind van de jaren tachtig deed de stad pas goed op zijn palen trillen.

1988: een nieuw nulpunt

Housepioniers doopten de zomer van 1988 als de 'second summer of love'. Een nieuwe scene van discogangers, homo's, krakers, kunstenaars en notoire feestneuzen stortte zich met passie in het feestgedruis. Het doemdenken van de jaren tachtig maakte plaats voor optimisme, met XTC als het nieuwe wondermiddel. Voormalige bioscopen als de Roxey en de IT, werden het boegbeeld van de nieuwe uitgaanscultuur waar het hedonisme hoogtij vierde. Op de talrijke illegale feesten in leegstaande loodsen langs het IJ werd de feestmassa bedwelmd door een hallucinant spektakel van licht-, lasershows en psychedelische beeldprojecties. Brandweer en politie wisten soms van toeten noch blazen. Veiligheid en gezondheid waren nog geen politieke issues; wie als gevolg van uitputting en ecstasy last van 'feestkoorts' had, moest gewoon maar even afkoelen in de buitenlucht.

Maar de eerste gezondheidsincidenten en dodelijke ongelukken lieten door het steeds massalere karakter van de housefeesten niet lang meer op zich wachten. Ter beteugeling van de 'feestwildheid' werd nieuwe regelgeving noodzakelijk. En met de nota 'Stadhuis en house' uit 1995 werd een eerste (landelijk) kader geschapen om de veiligheid en volksgezondheid beter te kunnen waarborgen. Mede door de druk van het nieuwe massavertier in de binnenstad, kwam de openbare orde en veiligheid steeds prominenter op de bestuurlijke agenda te staan. Brandweer, GGD en politie kregen steeds meer verantwoordelijkheden bij het controleren en creëren van nieuwe randvoorwaarden in de veiligheids- en gezondheidsfeer.

XTC als gangmaker

Behalve het uitgaansleven, veranderde ook de drugsmarkt na de komst van XTC ingrijpend. Naast stimulerende 'voedingssupplementen', exotische kruiden en nieuwe ecstasyachtigen als MDEA, 2-CB, MDOH, 2-CT-2 en 2-CT-7, lanceerden smartshops ook psychedelische paddenstoelen en truffels. In de loop van de jaren negentig doen narcosemiddelen als lachgas, ketamine en GHB hun intrede en momenteel is er een groeiend aanbod van nieuwe designerdrugs als 4-Fluo, mephedrone en methoxetamine.

Ofschoon MDMA (3,4-methyleen-dioxy-meth-amfetamine) op 22 november 1988 onder de Opiumwet werd gebracht (lijst 1: drugs met onaanvaardbare risico's), heeft de strafbaarstelling niet kunnen voorkomen dat het middel na vijftig jaar nog steeds populair is bij nieuwe generatie stappers. Hoewel XTC net als andere uitgaansdrugs aan trends onderhevig zijn, heeft nog steeds ruim de helft van de stappers (gemiddeld 25 jaar) hiermee ervaring. Met cocaïne en amfetamine heeft respectievelijk eenderde en een kwart van de uitgaanders ervaring. Maar als de voortekenen niet bedriegen bevindt het Amsterdamse uitgaansleven zich momenteel weer in een wilder vaarwater.

Een alternatief geïnspireerd feestavontuur is wat de huidige lichten twintigers wenst.

Verlangen naar nieuwe rafelranden

Drugstrends hebben een golfmatig karakter, zijn deels autonoom en onderhevig aan de grillen van nieuwe subgeneraties. Ook de tijdgeest speelt daarbij een rol. Andere factoren die het gebruik beïnvloeden zijn de fluctuerende drugsmarkten (verkrijgbaarheid, prijs, zuiverheid, etc.), het gevoerde (strafrechtelijke) drugsbeleid als ook de handhaving en controle in het uitgaansleven. Ten slotte bepaalt ook het gepercipieerde middelengebruik (imago, regulering, etc.) de smaak van de huidige generatie. In het onderzoek 'Antenne' uit 2012, een doorlopend trendonderzoek naar alcohol en drugsgebruik bij jonge Amsterdammers, concluderen onderzoekers dat naast ecstasy ook andere subculturele middelen waaronder speed, GHB, lachgas en designerdrugs, in populariteit toenemen. Ze zijn goedkoop, in ruime mate voorradig, makkelijk om te delen en geven de huidige feestcultuur een flinke boost en een rauw randje. Per slot van rekening is het crisis. De 20-plusser haalt zijn neus op voor cocaïne: te duur, te egoïstisch en te 2000. De hang en drang naar meer geïmproviseerde feestlocaties en pop-up feesten is groot.

Verandering van drugs gaat ook gepaard met verandering van 'scenery'. De stad heeft in de afgelopen vijftig jaar een ingrijpende transitie doorgemaakt van een industriële naar een diensten economie met een hip en sexy imago. Verlieten bewoners in de jaren tachtig nog massaal de stad. Anno 2013 profileert de stad zich graag als een woon-, werk- en plezierstad.

Maar plezier kent vele smaken. Het koortsachtige verlangen van een

nieuwe lichten alternatieven en creatievelingen, naar meer improvisatie en puurheid, laat zich niet zomaar inblikken in een gestileerde club met een geilchique bar. De upgrading van de oude rafelranden langs de IJ-oever mag dan weliswaar zijn voltooid, daarvoor moesten wel een trits undergroundlocaties en gekraakte percelen het veld ruimen. De eens zo experimentele humuslaag is beklonken in glas en beton; house werd clubfähig. De 'vertrutting' van de stad, die volgens critici te wijten is aan het eigen succes van de stad, is een trend die zich in meerdere Europese binnensteden heeft voorgedaan. In dit spanningsveld van woongebied, uitgaansgebied en toeristische trekpleister zijn de marges door een woud aan regels klein. Dat botst wel eens met de brede alternatieve en creatieve onderstroom, die een van haar pijlers juist in het uitgaansleven heeft. Met als gevolg een trek terug, uit de door toeristen en dagjesmensen gekoloniseerde stad. Maar waarheen? Sinds een paar jaar roeren jonge feestcollectieven zich opnieuw aan het feestfront. De hang naar een alternatief geïnspireerd feestavontuur bij de huidige lichten twintigers, geboren rond 1990, is groot. De invloed van de sociale media en de snelle organisatiekracht werken in het voordeel. Met behulp van de Facebook-tamtam kunnen feestexpedities naar onbekende locaties in een wenk worden georganiseerd. Ook de doorzeurende economische crisis biedt paradoxaal genoeg nieuwe kansen en vergezichten, nu de bouwnijverheid in Amsterdam nagenoeg tot stilstand is gekomen. Bij meer stadsdelen dringt het besef door dat rommelige stukken bouwland en leegstaande kantoorpanden, ook aangewend kunnen worden voor pioniers met bruisende ideeën en nieuwe initiatieven. Het faciliteren van creativiteit is een nieuwe uitdaging geworden. Deze mentaliteitsomslag wordt deels gevoeld doordat nieuwe bouwprojecten op de lange baan worden geschoven. De kantorenmarkt is ingestort; een kwart staat inmiddels leeg. Zo ook de kas van woningbouwcorporaties, projectontwikkelaars en de gemeente. En zo kan het gebeuren dat de 'do-it-yourself'-filosofie van de NDSM-werf, een relikwie uit de jaren tachtig, plots weer actueel is geworden. Op verschillende van deze terreinen krijgen kunst, culturele, horeca of andere experimentele en duurzame initiatieven voorrang. Hannekes Boom, het Magneetfestival en Roest zijn succesvolle voorbeelden die naar meer smaken. Van ouwe meuk iets moois maken sluit perfect aan op de huidige trend van imperfectie. Tijdelijk duurzame initiatieven die de stad van een nieuw elan voorzien hebben voorlopig de toekomst.

Ton Nabben (a.l.w.m.nabben@uva.nl) werkt als onderzoeker en docent op het Bonger Instituut voor Criminologie, verbonden aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

Benschop, A., T. Nabben & D.J. Korf. (2013) Antenne 2012: Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

Nabben, T. (2010) High Amsterdam: ritme, roes en regels in het uitgaansleven. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

Regulering van de nacht

CASUS Ilse van Liempt

Sinds het einde van de jaren negentig vinden er steeds vaker publiek-private samenwerkingsverbanden plaats binnen het lokale veiligheidsbeleid. Zo ook als het gaat om uitgaansgebieden. De politie werkt samen met private horecaondernemers en uitsmijters. Dit gaat niet altijd even gemakkelijk.

Uitgaan in Rotterdam had jarenlang een slecht imago. Criminaliteit en gewelddadige incidenten overheersten het uitgaansklimaat. Sinds de zomer van 2000 werd er voor het eerst in de havenstad nagedacht over hoe deze problemen gezamenlijk (dat wil zeggen in publiek-private vorm) aangepakt zouden kunnen worden. Toenmalig burgemeester Opstelten, korpschef Lutken, hoofdofficier van justitie De Wit en Machiel Jongejan van Stichting Promotie Stadhuisplein ondertekenden in 2000 het eerste 'Convenant Veilig Uitgaan Stadhuisplein'. In dit Convenant werden allerlei afspraken vastgelegd rondom de verantwoordelijkheden van alle partners om de veiligheid op het Stadhuisplein te vergroten. Inmiddels is er net een tweede Convenant ondertekend met een aantal nieuwe partners, de GGD in het bijzonder. 'Veilig Uitgaan' heet tegenwoordig 'Veilig en Gezond Uitgaan' en het terugdringen van overmatig alcohol- en drugsgebruik is speerpunt van beleid geworden. Dit artikel zoomt in op verschillende recente veiligheidsmaatregelen binnen het 'Veilig en Gezond Uitgaansbeleid' en gaat in op de vraag hoe deze maatregelen in de context van Rotterdam uitpakken.

Samenwerkingen in de praktijk

Publiek-private samenwerkingen klinken mooi, maar zijn in de praktijk niet altijd even makkelijk uit te voeren. Als we deze samenwerkingen benaderen vanuit het concept van assemblage, dan zien we talloze hybride verbanden ontstaan die onverwachte relaties met elkaar aanknopen. Ook zien we belangenverstrengeling en machtsverhoudingen die schuil gaan achter deze samenwerkingen. In het geval van

'Veilig en Gezond Uitgaan' is het bijvoorbeeld lastig om het gezamenlijk eens te worden over hoe overmatig alcoholgebruik in de praktijk dient te worden aangepakt. Uiteindelijk is het verkopen van alcohol natuurlijk de hoofdactiviteit van de horecaondernemer en ligt het niet voor de hand dat deze partij alcohol volledig aan banden wil leggen.

Er is een beeld ontstaan dat uitgaansplekken honderd procent veilig kunnen zijn.

Horeca en politie

In het kader van 'Veilig en Gezond Uitgaan' zijn er bijvoorbeeld ook afspraken gemaakt rondom de samenwerking van de horeca met de politie. Er is vooral gewerkt aan de zogenaamde 'korte lijnen' tussen de verschillende partijen om problemen sneller te signaleren en op te lossen. De politieagenten van het horecapreventieteam – een team met agenten die speciaal is opgeleid om met uitgaansgeweld om te gaan – staan bijvoorbeeld in direct contact met horeca-eigenaren via een speciale 'Uit'-telefoon. Ook hebben zij een directe communicatieverbinding met operators in de 'control room' waar alle camerabeelden van de stad live worden uitgekeken. Rotterdam is koploper in Nederland als het gaat om het aantal camera's in de openbare ruimte. Er hangen rond de 300 gemeentelijke camera's in de stad en in tegenstelling tot andere steden worden camerabeelden 24 uur per dag live bekeken door stadstoezicht en politie. Door dit systeem is een zeer snelle reactie op incidenten mogelijk. Als we kijken naar de samenwerking tussen de politie en de horeca in de praktijk dan is men tevreden over de verbeterde samenwerking en communicatie. Maar er wordt door horeca-eigenaren en portieren nog steeds wel geklaagd over het feit dat uitgaansgeweld niet altijd prioriteit heeft bij de politie en ze soms lang moeten wachten als ze een melding maken. Portiers bellen

overigens ook niet altijd meteen de politie als er gedoe is.

'Kijk als het 1 tegen 1 vechten is, dan bekijken we de situatie. Hangt ervan af. De ene keer grijpen we in, de andere keer denken we van laat ze maar lekker uitrollen. En vaak lopen ze allebei hun eigen weg op. Dan zijn ze zo lazarus.'

Daarnaast geven portiers aan dat er veel is verbeterd in de samenwerking met de politie, maar dat er nog steeds agenten bestaan waarbij vooroordelen tegenover portiers de omgang sterk bepalen.

'We hebben ook vaak politie moeten helpen, met aanhoudingen enzo, dat de politie werd aangevallen, dan bouw je wel een band op. Maar er zijn ook gewoon andere agenten waar de band wat minder mee is. Die hebben nog steeds het beeld van, dat zijn de portiers, die beuken er op los. Dat vinden ze heel vaak.'

Veiligheid garanderen door mensen te weren

Door de toegenomen publiek-private samenwerking in uitgaansgebieden is er een beeld ontstaan dat uitgaansplekken honderd procent veilig kunnen zijn. Als we allemaal maar goed en efficiënt samenwerken en informatie uitwisselen over welke personen en welk type gedrag er dient te worden geweerd dan kunnen de andere feestgangers zorgeloos genieten. Deze situatie roept allerlei vragen op over wanneer bepaald gedrag als overlastgevend wordt geïdentificeerd en door wie. Binnen 'Veilig en Gezond Uitgaan' is de nadruk steeds meer komen te liggen op het tegengaan van asociaal gedrag in plaats van het tegengaan van geweld.

Deze verschuiving is goed terug te zien in allerlei verboden die worden geïntroduceerd. Naast individuele verboden is er sinds 2009 op initiatief van de gemeente Rotterdam begonnen met een proef om een collectief horecaverbod in uitgaansgebieden in te voeren. Andere gemeenten hebben dit inmiddels ook massaal ingevoerd. Als iemand zich ernstig misdraagt, kan hij of zij worden geweigerd in een specifieke uitgaansgelegenheid en de aangesloten andere clubs en cafés. De gedachte achter collectieve horecaverboden is dat door bepaalde mensen te weren er een veiliger uitgaansgebied kan worden gecreëerd. Steeds meer mensen kunnen nu ook potentieel worden buitengesloten van stedelijke uitgaansgebieden.

Als we nogmaals inzoomen op de praktijk valt het op dat in Rotterdam, in vergelijking tot andere steden, erg weinig horecaondernemingen zijn aangesloten bij het collectieve horecaverbod. Het is vooral het papierwerk, de extra tijd die ermee gaat gemoeid en de mogelijkheden om dit soort verboden in de praktijk te handhaven die deze maatregel weinig populair maken in Rotterdam. Niet lullen maar doen is hier toch meer het credo.

Stadsmariniers

De introductie van stadsmariniers in Rotterdam is een typisch voorbeeld van hoe de stad zelf graag wil omgaan met bureaucratie. Ingegeven door de onveiligheid in een specifiek aantal gebieden kreeg Rotterdam in 2002 haar eerste stadsmariniers. Hiermee koos de gemeente ervoor 'om de beste mensen op de slechtste plekken' te zetten. Rotterdam kent zeven stadsmariniers die probleemeigenaren werden van onveilige plekken in de stad. Zij kregen een eigen budget, toegang tot het hoogste bestuurlijke niveau en zijn bekend om hun efficiënte manier van

Stadhuis by night. Vooral de mensen die de hele nacht door willen gaan bezoeken het Stadhuisplein en omgeving. Tussen vier en zeven uur 's ochtends gebeuren de meeste incidenten. Foto: Irina van Aalst

werken die direct en transparant is. Illustratief is het feit dat wij als onderzoekers zonder moeite het mobiele nummer van de stadsmarinier verantwoordelijk voor het Stadhuispleingebied kregen en hij gelijk terugbelde voor een interviewafspraken. Lees voor het interview met de stadsmarinier het volgende artikel in deze AGORA.

Ilse van Liempt (i.c.vanliempt@uu.nl) is werkzaam als universitair docent en onderzoeker bij de opleiding Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht. Zij was als postdoc onderzoeker betrokken bij het onderzoeksproject 'Surveillance in Urban Nightscapes'.

Literatuurselectie

- Liempt, I. van (2014) Safe Nightlife collaborations: multiple actors, conflicting interests and different power distributions, *Urban Studies*, special issue on Geographies of the Urban Night, online beschikbaar doi: 10.1177/0042098013504010
- McFarlane, C. & B. Anderson (2011) Thinking with assemblage, *Area* Vol. 43 (2): 162-164.
- Nabben, T., J. Doekhie & D.J. Korf (2011) *Buitenstaander en bondgenoot. De werkbeleving van portiers in de Amsterdamse binnenstad.* Amsterdam: Rozenberg Publishers.

Stadsmariniers: 'Geen woorden maar daden'

INTERVIEW MET Rien van der Steenoven DOOR Adriaan Nering Bögel & Irina van Aalst

Vanaf 2002 zijn er stadsmariniers werkzaam in de gemeente Rotterdam. In dit artikel gaan wij in gesprek met stadsmarinier Rien van der Steenoven en spreken met hem over de innovatieve aanpak van criminaliteit en onveiligheid in het Rotterdamse uitgaansleven.

In hoeverre ervaar je uitgaansgeweld in de openbare ruimte als een probleem?

Mijn filosofie is dat je stad gastvrij moet zijn. Het moet ook leuk en veilig zijn, dus daar past geweld niet in. Er is onderscheid te maken tussen twee domeinen: binnen de horecaonderneming is het wettelijk, maar ook principieel, de verantwoordelijkheid van de ondernemer. De openbare buitenruimte is primair een taak van de overheid, de burgemeester. Ondernemers en gemeente hebben wel een verantwoordelijkheid om de overgang tussen die twee domeinen goed te regelen. In Rotterdam vinden wij elkaar daar steeds beter in. Ik bemoei me vooral met het drukste gebied, rondom het Stadhuisplein, Kruiskade en de Delftsestraat.

De stad moet gastvrij zijn.

Wat is de belangrijkste oorzaak van uitgaansgeweld?

Overmatig alcoholgebruik en de grote hoeveelheid mensen op een kleine oppervlakte. Er zijn veel zaken met een 24-uursvergunning. Hoe langer je in een horecagelegenheid verblijft, hoe meer je veelal drinkt. Verdovende middelengebruik is, naar mijn inschatting, van ondergeschikt belang in dit verhaal. Veel mensen weten niet wat alcohol met hun gedrag doet. De één valt in slaap na paar drankjes te veel, de ander wordt heel vrolijk en de derde wordt heel chagrijnig. Alcohol heeft dus invloed op de gemoedstoestand van personen, maar ook op het groepsgedrag. Wat je ziet is dat mensen die echt de hele nacht door willen vooral in dit gebied (Stadhuisplein en omgeving) komen. Rondom de Meent, Binnenrotte, de Witte de Withstraat, en de Nieuwe

Binnenweg gaan uitgaansgelegenheden rond één of twee uur dicht. Het publiek dat dan langer wil blijven zoekt de nachtzaken op. In de vooravond, tot één of twee uur 's nachts gebeurt er eigenlijk helemaal niks. Tussen vier en zeven uur in de late nacht/ vroege ochtend gebeuren de meeste incidenten. Als het openbaar vervoer eerder zou starten, bijvoorbeeld 's nachts om vier uur, dan heb je ook minder cumulatie omdat mensen niet hoeven te wachten en vervelend worden. We hebben hier te maken met een fluctuerende groep uitgaanders uit de regio. Vrij weinig bezoekers wonen in de buurt van het centrum. Verder kijken we ook naar mogelijkheden hoe je indrinken kunt voorkomen. Een deel van de jongeren komt al ingedronken een zaak binnen en dan is het voor horecaondernemers erg lastig om in te schatten hoeveel er wordt geconsumeerd. Het is een grote illusie om te denken dat we het allemaal kunnen voorkomen. Hoe kun je het beheersbaar maken? En hoe kun je het plezier in de stad erin houden? Dat zijn de doelen.

In hoeverre werk je samen met publieke en private partijen om uitgaansgeweld tegen te gaan?

Rotterdam heeft een redelijk progressieve samenwerking met private partijen, bijvoorbeeld in de vorm van toezichtmodellen zoals 'Horecare'. De opdrachtgevers zijn in dit geval de horecaondernemers. Politie, stadstoezicht, particuliere beveiligers, het station en de RET werken samen. Er zijn afspraken dat de politie – op verzoek van de beveiligers – tot in de horecagelegenheid werkt, en andersom dat horecabeveiligers meehelpen wanneer politie en stadstoezicht in de openbare ruimte onder druk komen te staan.

Er is sinds kort weer een 'Collectieve Horecaontzegging', die werd eerder sporadisch toegepast. Het is een ingewikkeld en arbeidsintensief instrument. We hebben dit nu vereenvoudigd. De belangrijkste nachthoreca op het Stadhuisplein, de Kruiskade, de Oude Haven en de Delftsestraat doen mee. Voorwaarde is dat wij vertrouwen hebben in de ondernemer en in de private beveiligers. Het is een groeiend model.

Rien van der Steenoven (55) is stadsmarinier in Rotterdam.

Openbaar vervoer zou vanaf vier uur 's nachts moeten gaan rijden: minder overlast.

Zijn er nog andere maatregelen?

We experimenteren met zogenaamde horecapiepers: het 'Horeca Alarm Systeem' (HAS). Het HAS is gemaakt door de politie en een beveiligingsorganisatie die actief is in de stad. Bij de 'wachtcommandant' van de politie is een scherm waarop meldingen binnenkomen. Het is een instrument om adequaat te kunnen optreden, snel te kunnen communiceren en het geeft inzet op maat.

Sinds begin 2013 zijn er vier 'Openbare Orde Teams', met een vaste basisbezetting van veertien man, aangevuld met een fietsteam, bereden brigade en stadstoezicht. De politie heeft de regie op de uitvoering, omdat zij ook het monopolie op geweld heeft.

Een ander thema is de opzwepende werking van geluid. Horecaondernemers hebben ervaring dat met veel geluid veel meer wordt gedronken. We hebben een geluidsmonitoringsysteem waarmee we kunnen meten hoe hard de muziek staat. Zowel de DJ, de ondernemer, DCMR en ik kunnen live en historisch zien of men zich aan de limiet houdt. Dit instrument is vooral ingegeven om geluidsoverlast naar bewoners te verminderen, maar het is ook een instrument dat kan bijdragen aan de verandering van gedrag van mensen. Ook dit instrument is in samenwerking met de ondernemers en overheid ontwikkeld; de partijen financieren het gezamenlijk.

Verder proberen wij er van alles aan te doen om het leuker te maken. Vanaf juli 2013 zijn we opnieuw gestart met 'horecastewards' (jongerenwerkers). Al eerder bleek dit een goede aanpak: jongeren die andere jongeren aanspreken op het moment dat de eerste escalatie plaatsvindt, een zogenaamde peer-to-peer benadering. De financiering komt voor éénderde van de gemeente en voor tweederde van de ondernemers. Het experiment gaat een jaar lopen. Het is ook de

Camerabewaking in het uitgaansleven. Foto: Irina van Aalst

bedoeling dat zij beveiligers gaan opleiden naar een hoger niveau van gastheerschap en in het vroegtijdig herkennen en voorkomen van escalatie. De eerste evaluatie is net geweest en alle partijen zijn zeer positief over de werking.

Hoe kun je het plezier in de stad erin houden?

Hoe ervaar jij de samenwerking met al deze partijen?

Er zijn gezamenlijke trainingen voor politie, stadstoezicht en private beveiligers. De vraag is hoe je samen moet optreden. In de regel gaat het buitengewoon prettig, maar zo af en toe zit daar natuurlijk wel spanning op. Aan de ene kant ben je natuurlijk maatjes, je helpt elkaar, maar aan de andere kant moet de politie en de gemeente natuurlijk toetsen of de regels worden nageleefd, ook door de ondernemer en de beveiligers. (...)

Wij zien dat ondernemers zich de afgelopen drie jaar steeds meer betrokken voelen bij de ontwikkeling van de stad en verantwoordelijkheid voelen voor de ruimte buiten hun horecagelegenheid. Daar heb ik me ook voor ingezet en dat werpt langzaam zijn vruchten af.

Hoe heb je het uitgaansleven zien veranderen?

We leven niet in een maakbare samenleving, alhoewel daar soms vanuit wordt gegaan. De samenleving ontwikkelt zich heel snel. De verande-

ring van attitude van jongeren, dus de moraal onder elkaar. Het individualisme neemt toe. Men is sneller verongelijkt en mondig. Waar ligt het respect voor gezag? Dat is een meer algemene ontwikkeling. Het escalatieniveau gaat veel sneller omhoog, dat zie ik wel. Je ziet dat vooral voor mensen in de uitvoering het steeds lastiger wordt om mensen op straat aan te spreken. Het vergt dan ook veel kennis, vaardigheden en ervaring. Ik ben blij dat wij werken met teams met mensen die zich daar vrijwillig voor hebben opgegeven en die ook graag in dat gebied werken. Mensen die over veel kwaliteiten beschikken om het lompe gedrag van een bezoeker te kanaliseren en het niet uit de hand te laten lopen.

Waar ligt het respect voor gezag?

Hoe zie je de toekomst van het centrale uitgaansgebied, het Stadhuisplein?

Het Stadhuisplein gaat binnenkort op de schop, dus ik bemoei me echt met de fysieke (her-)inrichting van het plein. Eigenlijk is dat op dit moment niet meer Stadhuispleinwaardig: in de loop van de tijd zijn daar allerlei tenten en hokken aangebouwd, dat ziet er echt niet uit. Twee horecagelegenheden gaan van de kop af, het stadhuis komt weer vrij, het plein wordt opnieuw ingericht, er komt nieuwe verlichting, er worden serres op de begane grond en de eerste verdieping gebouwd. Je ziet dat het volume aan bezoekers niet meer past in de huidige bedrijfsruimte, dus ze krijgen straks ook toestemming om op de eerste verdieping te exploiteren met een nachtvergunning. Daardoor kunnen meer mensen naar binnen en als ze binnen zitten heb je buiten minder last. Als er binnen meer ruimte is dan heb je ook minder drukte op straat. We overwegen om een knop aan te brengen voor speciale buitenverlichting. Die verlichting kan worden aangezet wanneer de uitgaansgelegenheden sluiten, net als wanneer in de kroeg het licht aan gaat.

Adriaan Nering Bögel (adriaannb@gmail.com) is onlangs afgestudeerd als stadsgeograaf aan de Universiteit Utrecht op een onderzoek naar **publiek-private samenwerking om uitgaansgeweld in de stedelijke openbare ruimte tegen te gaan**. **Irina van Aalst** (i.vanaalst@uu.nl) is docent-onderzoeker **Stadsgeografie aan de Universiteit Utrecht en projectleider van het onderzoeksproject 'Surveillance in Urban Nightscapes'** (www.stadsnachtwacht.nl).

Literatuurselectie

- Aalst, I. van & I. van Liempt (2011) *Uitgaansstad onder spanning*, Justitiële Verkenningen (themanummer Uitgaansgeweld), 37(4), pp.9-24.
- Gemeente Rotterdam, directie Veiligheid (2012) *2002-2012 - tien jaar stadsmariniers*. Rotterdam.
- Nering Bögel, A. (2013) *Publiek-private samenwerking om uitgaansgeweld in de stedelijke openbare ruimte tegen te gaan*. Masterthesis Stadsgeografie, Universiteit Utrecht.

LONDEN

Londen: 'Asian parties' in de West End

CASUS Harpreet Cholia

Meer dan 40% van de inwoners van Londen heeft een etnische achtergrond. Hiermee is Londen één van de meest diverse steden van de wereld. Vooral de Zuid-Aziatische gemeenschap is zichtbaar aanwezig. Cijfers bevestigen dit beeld: 13% van de inwoners van Londen komt uit Zuid-Azië of heeft een Zuid-Aziatische achtergrond. In de media en het publieke debat worden jonge Aziaten in Londen vaak afgeschilderd als succesvolle minderheden die de sociaal economische ladder opklimmen, relevante koopkracht hebben en goed presteren in het onderwijs. Ook in het nachtleven zijn Aziaten zichtbaar aanwezig. In de West End, traditioneel de belangrijkste uitgaansbuurt van Londen, worden met grote regelmaat zogenaamde 'Asian parties' georganiseerd.

Organiseren van feesten op juist deze plek geeft voldoening.

De West End is, in de terminologie van Chatterton en Hollands, een gewild 'Urban Entertainment Area'(UED): een plek waar bioscopen, winkels, restaurants en het nachtleven samen komen. Een aantal van de clubs in de West End wordt met grote regelmaat gebruikt door Brits-Aziaten voor zogenaamde 'Asian parties'. Naast een centrale uitgaanslocatie is de West End echter ook een buurt met een lange geschiedenis en traditie van racisme en uitsluiting. De wat oudere Brits-Aziatische clubbers herinneren zich bijvoorbeeld dat begin jaren negentig Aziaten in Londen niet de luxe of de keuze hadden om uit te gaan waar ze wilden. Ze gingen vooral uit op plekken waar ze werden geaccepteerd: 'Soms moesten we op een zaterdagavond terug naar huis als we de pech hadden nergens binnen te komen'.

Om vandaag de dag Zuid-Aziatische feesten te organiseren op juist deze plek, in het financiële hart van de stad, in mooie gebouwen die voorheen niet toegankelijk waren voor Brits-Aziaten geeft voldoening. Het leggen van claims op plekken in de stad die worden geassocieerd met sociale stijging is dan ook een belangrijke ontwikkeling in de Aziatische uitgaansscene. Tegelijkertijd is het organiseren van feesten op centrale locaties echter ook een business strategie voor spelers in de nachteconomie. Een Brits-Aziatische eigenaar van een bar waar meerdere feesten plaatsvinden, vertelt dat hij op 'Asian nights' zelf aan de deur moet staan om vaste klanten die niet Aziatisch zijn te vertellen

dat er een privéfeest aan de gang is 'omdat het Aziatische publiek niet mengt met zijn vaste klantenkring'.

Puwar heeft het in zijn boek 'Space Invaders' over het feit dat migranten met hun aanwezigheid de 'somatic norm' kunnen verstoren. Er bestaan vaststaande ideeën over wie er op bepaalde plekken thuishoren. Aziaten in de rij voor een nachtclub in het centrum van Londen verstoren tot op zekere mate de 'somatic norm', omdat deze plekken als overwegend 'wit' worden getypeerd. Het is dan ook de vraag in hoeverre het nieuw verworven financiële kapitaal van Brits-Aziaten hen in staat stelt om daadwerkelijke claims te leggen op deze belangrijke stedelijke plek in de nacht.

Harpreet Cholia (harpreet.cholia@gmail.com) is een PhD kandidaat in de Sociologie aan de Goethe Universiteit in Frankfurt am Main. De titel van haar proefschrift luidt: 'The pursuit of leisure – British Asian women in London: Management of social networks and life spheres through the uses of urban space'.

Literatuurselectie

Chatterton, P. & R. Hollands (2003) Urban Nightscapes: Youth Cultures, Pleasure Spaces and Corporate Power. New York: Routledge.

Puwar, Nirmal (2004) Space Invaders: race, gender and bodies out of place. Oxford: Berg.

Customer Journey Maps

REPORTAGE Irina van Aalst, Danielle Arets & Jelle Brands

Herkenbaar? Als je 's avonds door een slecht verlichte steeg fietst, staat er een groepje jongeren op de hoek van de straat. Plots bekruipt je een unheimisch gevoel. Uit voorzorg pak je vast je telefoon en gaat quasi nonchalant iemand bellen. Snel ben je de groep voorbij en eenmaal in de verlichte binnenstad verbaas je jezelf over je plotselinge angstaanval.

Voor veel steden is veiligheid in de openbare ruimte een factor van groot belang. In toenemende mate worden bewakingscamera's en andere vormen van toezicht ingezet om het veiligheidsgevoel te beïnvloeden. Hoe effectief zijn al deze maatregelen? Gevoelens van veiligheid en onveiligheid zijn lastig te objectiveren. Waar de een zich onprettig voelt in een slecht verlichte bushalte, is de ander zich zelden bewust van potentieel gevaar.

De afgelopen vier jaar hebben stadsgeografen van de Universiteit Utrecht en wetenschaps-technologen uit Twente een grootschalig onderzoeksproject gedaan onder de titel 'Toezicht in de Stedelijke Nacht' (www.stadsnachtwacht.nl). Ze onderzochten de sociaalruimtelijke effecten van toezicht in Rotterdam en Utrecht. De keuze voor deze steden is onder andere gebaseerd op variatie in bevolkingssamenstelling, etnische diversiteit van het uitgaanspubliek, ruimtelijke structuur van de uitgaansvoorzieningen en verschillende manieren van toezicht-houding in de straten, pleinen en stegen rondom de cafés, clubs en restaurants.

In de centrale, binnenstedelijke, uitgaansgebieden werden de ervaringen van het uitgaanspubliek, ondernemers en clubeigenaren evenals die van toezichthouders zoals politie, uitsmijters en operators in kaart gebracht met behulp van kwantitatieve (survey) en kwalitatieve onderzoeksmethoden (observaties, interviews, focusgroepen). Om ervaringen van ongemak of onveiligheid als onderdeel van 'een avond uit' beter te begrijpen is gebruik gemaakt van 'Customer Journey Map' (CJM) onder jongeren die met zekere regelmaat uitgaan.

Veiligheid in de nachtelijke stad

CJM is een veel gebruikt onderzoeksinstrument binnen het ontwerpend onderzoek. Het kenmerkt zich door een adequate identificatie van problemen en vervolgens het zoeken naar oplossingen. CJM wordt vooral gebruikt in het specifieke veld van 'Service Design'. Hoewel het veld lastig is te definiëren, betekent het letterlijk het 'ontwerpen van diensten', zowel commerciële (banken) als publieke (veiligheid, zorg). Op zich niets nieuws. Maar wat deze benadering anders maakt dan andere instrumenten is een nieuwe invalshoek die is gericht op de ervaringen van individuele gebruikers. Door middel van een CJM wordt een gestructureerde visualisatie gemaakt van de 'reis' die bezoekers (uitgaanspubliek) afleggen door – in dit geval – de nachtelijke binnenstad tijdens een avond uit. Op basis van deze ervaringen wordt een verhaal verteld waarin zogenaamde 'touchpoints' een belangrijke rol spelen. Dit zijn de momenten waarop een gebruiker in contact treedt met de dienstverlening, in dit onderzoek de specifieke beveiligingsmaatregelen. De daarmee gepaard gaande reacties en emoties worden vervolgens helder en toegankelijk in kaart gebracht, waarbij de gebruikers direct en actief betrokken zijn bij het proces en de constructie van een CJM.

Vanaf 22 uur blijven jongeren de hele avond op dezelfde plek.

Workshops met jongeren

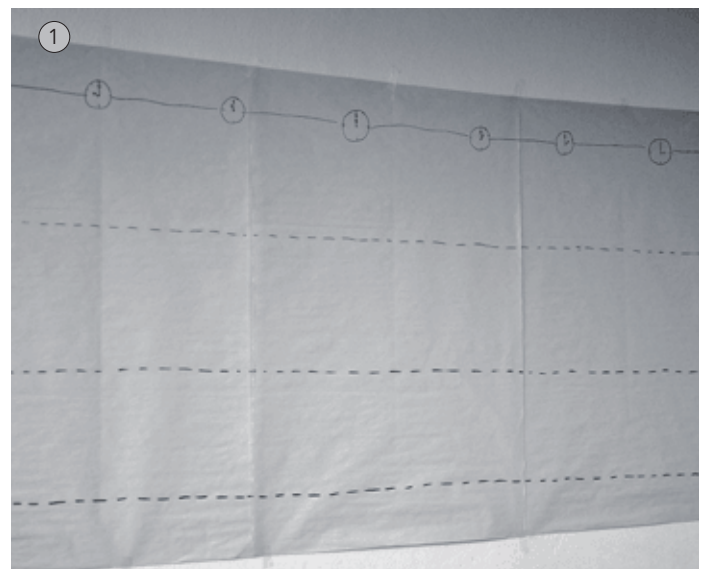
In januari 2013 komen jongeren die regelmatig uitgaan in Rotterdam bij elkaar voor één van de drie workshops, georganiseerd op drie verschillende momenten. De leeftijd van de deelnemers varieert tussen de 16 en 26 jaar. Voorafgaand aan deze bijeenkomsten wordt een leeg sjabloon gemaakt met op de verticale as een aantal concrete begrip-

4

pen: uitgaanslocaties, veiligheid, toezicht, overig. Op de horizontale as is een tijdbalk weergegeven: van 21 uur tot 6 uur in de vroege ochtend (foto 1). Het doel is om samen met de participerende jongeren het nu nog lege blad te vullen met aantekeningen en gebeurtenissen op gekleurde post-its (foto 2). Om dieper inzicht te krijgen in hun emoties en ervaringen tijdens het uitgaan, hanteren we ook een narratieve benadering waarbij alle jongeren over zichzelf vertellen en hun ervaringen met de anderen delen.

Tijdens de workshops gaan de deelnemers aan de slag (foto's 3 en 4). Allereerst brengen ze met behulp van post-its hun feitelijke uitgaanspatroon in kaart. Dat wil zeggen dat ze zich baseren op een gemiddelde avond uit. We krijgen onder andere antwoord op de vragen: op welk tijdstip vertrekken ze richting uitgaansgebied; welke uitgaanslocaties bezoeken ze, met wie zijn ze op stap, wanneer gaan ze weer naar een volgende bestemming en wanneer vertrekt men huiswaarts? De

jongeren vullen de gekleurde briefjes in, lopen vervolgens naar het schema en plakken de post-its op (foto 5 en 6).

Nadat de uitgaanspatronen in kaart zijn gebracht, verkennen we welke factoren een rol spelen bij de veiligheidsbeleving (foto's 7 t/m 10). Wanneer voelen uitgaanders zich prettig, op welke momenten komt daar verandering in en hoe komt dat? Daarbij komen zowel temporele aspecten, als de inrichting van de openbare ruimte, de aanwezige uitgaansgelegenheden en de publiekssamenstelling aan de orde. Tot slot wordt de deelnemers gevraagd te reflecteren op aanwezige vormen van toezicht tijdens een avond uit, en de effecten van deze maatregelen op hun individuele veiligheidsbeleving.

Grafische weergave resultaten

Op basis van alle informatie uit de workshops ontwikkelen we een zogenaamde 'infographic' (zie achterflap van deze AGORA). In één oogopslag blijken in deze grafische weergave duidelijke patronen herkenbaar in het tijdsruimteverloop van een uitgaansavond voor zowel meisjes als jongens. De meeste jongeren zijn rond 22 uur op de plek van bestemming en blijven doorgaans de hele avond op dezelfde plek. Ze gaan niet, zoals zo vaak wordt verondersteld, op kroegentocht of een rondje langs verschillende clubs. Wel wordt tussen drie en vier uur 's nachts de binnenruimte van het café of de club verlaten en de

publieke ruimte bezocht voor een snelle snack. Vanaf vier uur 's nachts keert het merendeel weer huiswaarts. Het spitsuur voor diverse vormen van agressiviteit is tussen 4 uur en 7 uur in de vroege ochtend (zie ook interview met Rotterdamse stadsmarinier in deze AGORA).

Naarmate de avond vordert neemt het onveiligheidsgevoel toe.

Niet alleen het uitgaan laat algemene patronen zien. Tijdens de drie workshops worden ook duidelijke parallellen gevonden in de factoren die het veiligheidsgevoel versterken. Zo noemen alle jongeren helder verlichte ruimtes, overzichtelijke pleinen – en ook overzichtelijke binnenruimten in cafés en clubs – als factoren die van groot belang zijn voor een veilig gevoel. Het liefst verblijven ze in ruimtes met hoogteverschillen in binnen- en buitenruimten die het overzicht vergemakkelijken en een groter gevoel van controle geven. De meest bepalende factor voor het veiligheidsgevoel blijkt de aanwezigheid van vrienden of 'gelijkgestemden'. Naarmate de avond vordert neemt het onveiligheidsgevoel toe. Vooral het wachten op openbaar vervoer na een

avond uit wordt als vervelend ervaren. Een goede en veilige 'afvoer' uit de centrale uitgaansgebieden lijkt belangrijk. Daarnaast ervaren zowel jongens als meisjes het toegenomen aantal dronken personen in de openbare ruimte als minder prettig.

Over toezicht wordt zeer verschillend gedacht. Waar de een het prettig vindt dat uitsmijters in een kroeg of club aanwezig zijn, is voor de ander toezicht in de vorm van politie te paard op de pleinen een doorn in het oog. In alle drie de groepen wordt cameratoezicht onbelangrijk gevonden, omdat dit slechts 'achteraf' effect kan hebben op het bestraffen van mogelijke misstanden. Camera's hebben volgens onze respondenten geen invloed op de veiligheidsbeleving op het moment zelf. Jongeren hechten aan de aanwezigheid van toezichthouders, menselijke surveillance, maar niet te veel in het oog springend. Dat verpest de 'sfeer' in het uitgaansgebied.

Tot slot

De CJM geeft ons op een heldere en toegankelijke manier inzicht in de gebruikerservaringen die worden samengebracht in een overzichtelijke visuele presentatie. Hierdoor is het ook mogelijk vergelijkingen te maken tussen diverse doelgroepen, zoals de verschillende ervaringen van meisjes en jongens. Het betrekken van het uitgaanspubliek zelf (als 'knowledgeable agents') lijkt een belangrijke opgave bij het ontwerpen

van een gewenste inrichting van de openbare ruimte in centrale uitgaansgebieden en het aanbrengen en/ of verbeteren van aanwezige veiligheidsmaatregelen.

Irina van Aalst (i.vanaalst@uu.nl) is **Universitair Docent Stadsgeografie en projectleider van het onderzoeksproject 'Surveillance in Urban Nightscapes'** (www.stadsnachtwacht.nl).

Danielle Arets (info@capada.nl) is **associate lector Strategische Creativiteit aan Design Academy Eindhoven**. **Jelle Brands** (j.brands@uu.nl) is **promovendus aan de Universiteit van Utrecht en werkzaam binnen het onderzoeksproject 'Surveillance in Urban Nightscapes'**.

Literatuurselectie

Brands, J. (2013) Vermaak en vertier onder toezicht. *AGORA*, 29(3), pp. 40-43.

Enninga, T. et al. (2013) *Service Design; inzichten uit 9 praktijkvoorbeelden*. Utrecht, HU - Kenniscentrum Technologie & Innovatie.

Stickdorn, M. & J. Scheider (eds) (2010) *This is Service Design Thinking; Basics-Tools-Cases*. Rotterdam, BIS publishers.

Dansverbod

BOEKRECENSIE Valerie De Craene

Een aantal weken geleden was ik met een bende op stap in het Amsterdamse nachtleven. In een gezellige bar waar iedereen aan het drinken en praten was, begon iemand van onze groep enthousiast en uitbundig te dansen. Waar hij in het begin nog op wat hoongelach werd onthaald, kreeg hij al gauw heel wat volgers. Voor we het zelf wisten, was iedereen mee aan het dansen en werd het een fantastische nacht die we niet snel zullen vergeten.

Er treedt gentrificatie van het nachtleven op.

Een soortgelijk voorbeeld vormt de introductie van het boek 'Gentrification of Nightlife and the Right to the City', met één groot verschil: op het moment dat een groep vrienden begint te dansen, komt een buitenwipper hen melden dat er in die bar niet mag worden gedanst. Het verhaal eindigt op straat, zonder dansfeest. We bevinden ons in New York City, en daar mag men enkel dansen in bars met een cabaretlicentie. Dansen wordt zelfs gedefinieerd: 'met meer dan drie mensen samen ritmisch bewegen'. Laam Hae, de schrijfster, toont aan de hand van NYC aan dat er door het reguleren van dansen, en bij uitbreiding het hele nachtleven, een disciplinerende van de stedelijke ruimte plaatsvindt. Want, de cabaretlicentie wordt enkel in bepaalde zones toegekend, en de 'Multi-Agency Response to Community Hotspots', ook wel de danspolitie genoemd, controleert streng of deze wetten wel worden nageleefd.

Het mag duidelijk zijn dat er meer aan de hand is dan enkel een footloose-syndroom: de strengere wetten wijzen op een transformatie van de economische en sociale geografie van de stad. Steden proberen meer en meer Richard Florida's 'creatieve klasse' aan te trekken, want hogere inkomens en dus meer belastingopbrengsten. Hierdoor ontstaat er gentrificatie in bepaalde buurten. Deze ontstaan voornamelijk in buurten die in verval zijn, waar nachtleven net gepromoot wordt om de buurt levendig en bruisend te maken (cfr. de stad die nooit slaapt). Nachtleven wordt echter vaak geassocieerd met overlast, zoals lawaai, dronken mensen, hangjongeren, ... en is dus vijand nummer 1 van de residentiële buurten. Het is ironisch dat net in deze gentrificatiebuurten de roep van de buurtbewoners om het nachtleven te reguleren luider wordt.

Het invoeren van de cabaretlicentie past in dit kader: door te disciplineren welke zones van een stad welk soort nachtleven mogen inrichten, wordt niet alleen het nachtleven zelf, maar de gehele stedelijke ruimte mee vorm gegeven en tegelijk streng gereguleerd en gedisciplineerd. Op die manier treedt er bovendien een gentrificatie van het nachtleven zelf op: alternatieve en underground (sub)culturen worden gemarginaliseerd, ten voordele van de op winst gerichte en trendy vormen van nachtleven. Dit alles gaat volgens de auteur in tegen de normatieve idealen van een stad: de stedelijke ruimte en het stedelijke leven zou democratisch moeten zijn, open voor sociale en culturele diversiteit. Door de marginalisatie van bepaalde vormen van nachtleven worden sommige subculturen evengoed gemarginaliseerd (wat trouwens de creativiteit die zo erg gepromoot wordt ondermijnt). Het verbieden van dansen op sommige plaatsen moet dan ook gekaderd worden in de bredere 'militarisatie' van de stedelijke ruimte. Bovendien stelt de auteur dat dansen op zich weinig te maken heeft met problemen zoals dronkenlappen of nachtlawaai, en wordt op die manier het fundamentele recht om soevereiniteit over het eigen lichaam uit te oefenen ondermijnd of zelfs ontzegd. Het reguleren van nachtleven legt de diversiteit en democratie van een stad aan banden.

Voor iemand die nog nooit in NYC is geweest, vertelt dit boek misschien een te gedetailleerd verhaal, maar het zet zeker aan tot denken. Speelt dit ook in een andere context dan de Amerikaanse? Zullen wij ook ooit in een situatie komen waarbij er een danspolitie een boete geeft omdat we met meer dan drie mensen ritmisch bewegen, en dit allemaal om de creativiteit van de stad te promoten? Voor het geval dat, moeten we dit boek misschien cadeau doen aan de burgemeesters van onze steden. Te beginnen met die van Amsterdam.

Valerie De Craene (Valerie.Decraene@ees.kuleuven.be) is verbonden aan de KU Leuven en is redacteur van AGORA. Deze bijdrage is gebaseerd op een eerdere bijdrage aan 'Urban Studies'.

Literatuurselectie

Hae, L. (2012) *The Gentrification of Nightlife and the Right to the City. Regulating Spaces of Social Dancing in New York*. Routledge, New York.

BERLIJN

Turkse feesten in gegentriceerd Kreuzberg

CASUS Kira Kosnick

De specifieke geschiedenis van Berlijn als een verdeelde naoorlogse stad zorgde ervoor dat migranten die naar de stad kwamen zich in buurten concentreerden die na de val van de muur ineens erg centraal lagen. Niet alleen centraal in geografisch opzicht, maar ook wat betreft uitgaansmogelijkheden. Vooral de buurt Kreuzberg, een toeristische trekpleister met een bloeiende nachteconomie die grote aantallen toeristen van over de hele wereld aantrekt, kent een dicht netwerk van Turks-Duitse uitgaansgelegenheden zoals cafés, clubs en shisha-bars.

Het Turks-Duitse nachtleven verandert op korte termijn radicaal.

Wat opvalt aan het Turks-Duitse- uitgaanspubliek in Kreuzberg is dat avondjes uit nauwelijks worden gepland. Vaak lopen mensen spontaan binnen bij uitgaansgelegenheden in de buurt waar ze bijna zeker weten dat ze bekenden zullen tegenkomen. Ter plekke wordt dan besloten waar de avond gaat worden voortgezet en met wie. De relatief kleine afstand tussen de woonplaats en de uitgaansgelegenheden gecombineerd met lage entreprijzen zorgt voor een flexibel en spontaan uitgaanspatroon van Turks-Duitse jongeren in Kreuzberg. Dit dynamische karakter betekent ook dat Turks-Duitse jongeren niet uitsluitend naar etnisch exclusieve Turks-Duitse feesten gaan, maar deze feesten net zo goed combineren met een bezoek aan andere bars of cafés in Kreuzberg en omgeving waar het publiek etnisch is gemengd. De gewoonte om te wisselen van scene en locatie zorgt voor een relatief laag segregatieniveau in het Berlijnse nachtleven in etnisch opzicht, maar ook als we kijken naar seksuele oriëntatie en gender. Sommige Turkse popmuziek clubavonden vinden plaats in een uitsluitend heteroseksuele omgeving, maar er zijn ook Turks-Duitse scenes die meer openstaan voor queerinvloeden. Er zijn zelfs specifieke Turkse queerfeesten, zoals de maandelijkse 'oriental' queerparty 'Gayhane', een feest dat opvallend genoeg ook vrij populair is onder heteroseksuele Turks-Duitse bezoekers.

Berlijn is echter aan het veranderen en Kreuzberg is het middelpunt van deze transformatie. De investeringen in vastgoed, de stijging van de huren en het proces van gentrificatie dat zich als een gevolg hiervan voltrekt zullen het Turks-Duitse nachtleven op korte termijn radicaal

veranderen. Etnische minderheden zullen naar alle waarschijnlijkheid de buurt moeten verlaten, omdat zij veelal lagere inkomens hebben. Tegelijkertijd is het lastiger voor clubeigenaren en party-organisatoren om locaties te betalen en vergunningen te verkrijgen. Hierdoor zullen entreprijzen omhoog gaan en consumpties duurder worden. Het valt te bezien of de dynamische Turks-Duitse uitgaansscene haar inclusieve karakter zal behouden in deze nieuwe stedelijke context.

Kira Kosnick (kosnick@em.uni-frankfurt.de) is hoogleraar Sociologie aan de Goethe Universiteit in Frankfurt. Ze is ook projectleider van het ERC onderzoeksproject 'New Migrant Socialities, Ethnic Club Culture in Urban Europe'.

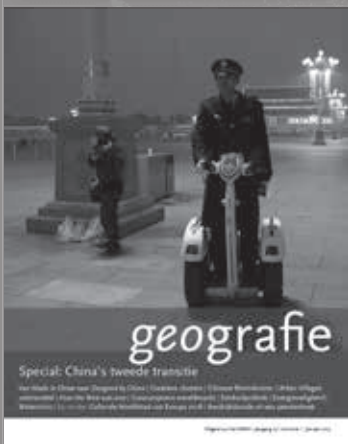
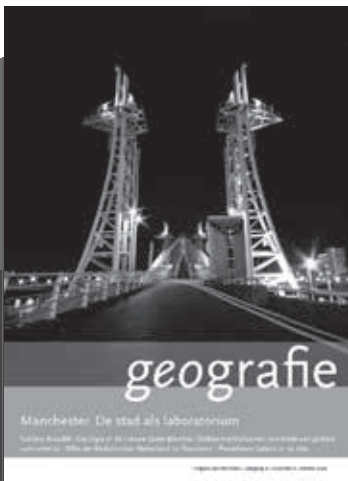
Literatuurselectie

Kira Kosnick (2008) "Out on the Scene: Queer Migrant Clubbing and Urban Diversity", in *Ethnologia Europaea*, Vol.38, Nr.2. p 19-30.

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland en daarbuiten | reisverhalen | opinies | achtergrondinformatie | recensies | columns | geografische agenda | interviews | nieuwsberichten | boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts € 33,50 per jaar, aio's en oio's betalen € 69,50 (normale prijs € 93,50 per jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel 030 7115 110 voor een abonnement. Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAAG

AGORA

**word
abonnee!**

UNIVERSITEIT?

agora-magazine.nl

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Foto: Riccardo Menechini

Fietscultuur

INLEIDING Peter Pelzer

Fietsen wordt in de Lage Landen als iets heel normaal gezien. Er wordt nauwelijks stilgestaan bij het feit dat deze fietscultuur uniek is. AGORA stelde deze situatie drie jaar geleden aan de kaak met het themanummer 'Fietsen' en een symposium. Er is veel gebeurd in de tussentijd; reden voor een update met een minithema over fietscultuur.

'Ze keek me woedend aan, mompelde 'klootzak' en reed snel verder.' De Amerikaan Pete Jordan is stomverbaasd wanneer een fietser hem bijna van de sokken rijdt op een Amsterdams fietspad. Net als dat hij zich verwondert over de vele bellende fietsers in de Nederlandse hoofdstad. Zwijmelend ziet hij stelletjes een fiets delen, het toppunt van romantiek in de wereld van Jordan. Zoiets zou hij thuis in Portland – toch de fietshoofdstad van de Verenigde Staten – nooit meemaken. Hij is spontaan verliefd op het Mokums fietsparadijs en besluit te blijven. De fascinatie voor de tweewieler blijft. Sterker, de verbazing en bewondering zijn zo groot dat inmiddels tot planoloog geschoolde Jordan in 2013 een boek uitbrengt over Amsterdam: 'De Fietsrepubliek'.

We hebben een buitenstaander nodig om onze ogen te openen.

Volgens de uitgever van het boek is 'Fietsen een fenomeen dat voor Nederlanders zó gewoon is, dat we misschien juist een buitenstaander nodig hebben om ons de ogen te openen'. Ofwel: omdat fietsen onderdeel is van ons dagelijks handelen kunnen we het nauwelijks op waarde schatten. De nadruk ligt in het Nederlandse fietsbeleid op infrastructuur. Een nieuwe fietssnelweg van Almere naar Amsterdam, de fietsparkeerproblematiek op Utrecht Centraal of een kunstzinnig

fietspad in Noord-Brabant. Veel minder aandacht is er voor culturele factoren als gedrag, geschiedenis en ervaringen. 'De Fietsrepubliek' vult dit gat overtuigend. Het historisch overzicht is goed gedocumenteerd, alhoewel de auteur soms wat al te deterministisch redeneert. Geestig en scherp zijn Jordans observaties over fietsgedrag, bijvoorbeeld over de gewoonte om verkeerslichten te negeren: 'Elke keer dat het licht op rood sprong, vervolgde een lange sliert onverschrokken fietsers hun weg, bijna alsof ze werden voortgetrokken door de fietsen voor hen en voortgeduwd door de fietsen achter hen. (...) Het drong nu wel tot me door dat voor veel Amsterdamse fietsers, groen 'rijden' betekende, oranje ook 'rijden' betekende en rood misschien niet direct 'rijden', maar ook niet bepaald 'stop' betekende'.

Fietscultuur

Jordans boek kan worden gelezen als een pleidooi voor meer aandacht voor fietscultuur. Dit was eveneens het uitgangspunt voor AGORA om in 2010 een themanummer over fietsen uit te brengen en een paar maanden later een symposium over fietscultuur te organiseren. Een van de vragen die centraal stond: hoe kun je meer mensen op te fiets krijgen met 'zachte' maatregelen? Marco de Brömmelstroet en Marc van Woudenberg betoogden bijvoorbeeld dat we veel kunnen leren van autocampagnes. Deze spelen vaak sterk in op het gevoel, terwijl fietscampagnes in de regel nogal rationeel zijn (goedkoop, gezond, etc.). Ondertussen komt er in de beleidspraktijk steeds meer aandacht voor andere vormen van marketing om verschillende aspecten van fietsgedrag te beïnvloeden. Zo liet in Amsterdam het Stadsdeel Centrum in 2011 een doolhof van fietswrakken bouwen om aandacht te vragen voor het weesfietsenprobleem.

In deze AGORA een ander voorbeeld van innovatieve manieren om fietsgedrag te veranderen. Bureau Wijkwiskunde deed in 2012 onderzoek naar fietsen in Amsterdam Nieuw-West. Fietsen blijft hier ver achter bij de rest van Amsterdam. Jongeren van allochtone afkomst fietsen minder, aldus de onderzoekers, vanwege het slechte imago. Inmiddels is Bureau Wijkwiskunde een nieuw project gestart dat probeert dit imago te verbeteren. In een foto-essay laat stadsantropoloog Merlijn Michon zien hoe ze dit aanpakken. Bewust met foto's. Een beeld zegt zeker in het geval van imago meer dan duizend woorden.

Habitus

Een andere spreker op het symposium over fietscultuur was Giseline Kuipers, hoogleraar sociologie aan de Erasmus Universiteit en de Universiteit van Amsterdam. Zij betoogde dat fietsen gezien moet worden als onderdeel van onze nationale habitus. Dit begrip, afkomstig van de Franse socioloog Pierre Bourdieu, staat volgens Kuipers voor 'aangeleerde praktijken, gebruiken, gevoelens, en standaarden die zo zeer deel van onszelf zijn geworden dat ze vanzelfsprekend en natuurlijk voelen.' Indien een huis te koop staat op '5 minuutjes' van het centrum, gaan we er vanzelfsprekend vanuit dat dit fietsminuten zijn. De Nederlander is zich, in tegenstelling tot Pete Jordan, nauwelijks bewust van zijn gedrag omdat het diep is ingesleten.

Het concept habitus komt in twee bijdragen in dit minithema terug. Harry Oosterhuis dook in meer dan 200 onderzoeksverslagen en 30 beleidsdocumenten. Zijn conclusie: fietsen is maar in beperkte mate te

In 2010 bracht AGORA een themanummer uit over fietsen. Foto: Maarten Mieras

sturen met fysieke ingrepen. Veel kansrijker is het om zorgvuldig te kijken naar de lange termijn ontwikkeling van een fietscultuur. Een begrip als habitus geeft richting aan deze zoektocht. In de scriptie van Thijs Koolhof staat het begrip habitus zelfs centraal. De recensie van zijn scriptie beschrijft hoe hij het concept heeft toegepast in Nederland. Een belangrijke onderliggende vraag is hierbij net als bij het onderzoek van Bureau Wijkwiskunde: hoe kunnen achtergrondkenmerken van bewoners fietsgebruik verklaren?

Toekomst

Afgaande op deze drie bijdragen én het goed ontvangen 'De Fietsrepubliek' lijkt fietscultuur een belangrijkere plaats op de agenda te krijgen. Toch is Harry Oosterhuis na lezing van twee internationale overzichtsbouken over behoorlijk kritisch. Volgens hem is 'de wens de vader van de gedachte en ontbreekt het aan kritische reflectie. [het boek] 'City Cycling' ontstijgt nauwelijks het niveau van beleidsadvies, planningshandleiding en activistisch pamflet.' Daarbij is het denken in infrastructuur onder wetenschappers hardnekkig, aldus Oosterhuis. Er is nauwelijks aandacht voor sociaalpsychologische, sociaalculturele en historische dimensies. Sterker, 'de meeste auteurs lijken zich niet eens bewust te zijn van de relevantie ervan'. Kortom, alle redenen om op de

komende pagina's te reflecteren op het onderwerp. We hebben immers niet allemaal de onbevagen blik en het observatievermogen van Pete Jordan. Of zoals een grote Nederlandse denker en voetballer ooit stelde: 'Je gaat het pas zien als je het doorhebt'.

Peter Pelzer (p.pelzer@uu.nl) was initiatiefnemer van het AGORA themanummer over fietsen uit 2010 en is hoofdredacteur van AGORA.

Literatuursuggesties

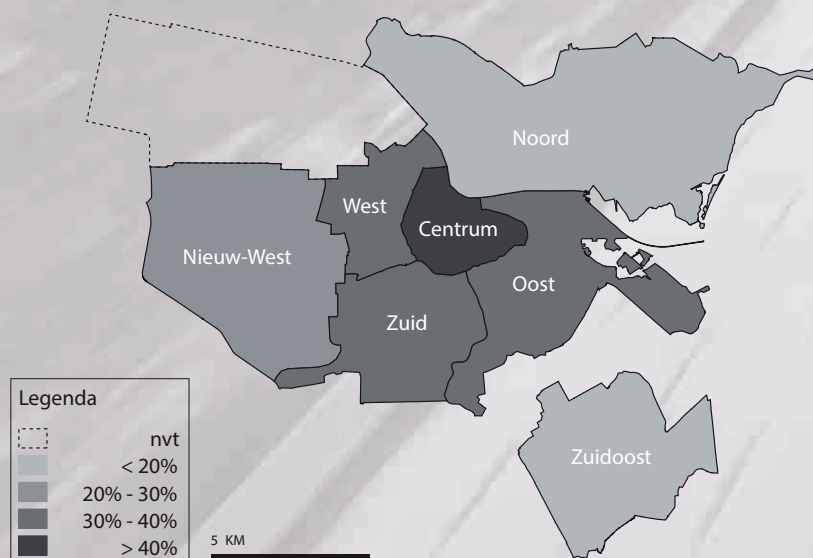
- AGORA Fietsen (2010) AGORA, jrg. 26, no.4. Beschikbaar via: agora.magazine.nl
- Jordan, Pete (2013) De Fietsrepubliek: Een geschiedenis van fietsend Amsterdam. Amsterdam: Podium.
- Kuipers, Giseline (2010) De fiets van Hare Majesteit: Over nationale habitus en sociologische vergelijking. Oratie, Erasmus Universiteit Rotterdam. Beschikbaar.
- Pelzer, Peter (2010) Bicycling as a Way of Life: A Comparative Case Study of Bicycle Culture in Portland and Amsterdam. Masterscriptie, Universiteit van Amsterdam. Via: <http://www.peterpelzer.nl/thesisbicycleculturepp.pdf>.

FIETSEN IN NIEUW-WEST

Amsterdam wordt vaak gezien als de fietshoofdstad van de wereld. Beleidsmakers kijken verlekkerd naar de enorme drommen fietsers die zich in de spits door de stad persen. Het fietsgebruik is echter verre van gelijkmatig over de stad verdeeld. De kaart hieronder laat zien dat er een verschil van tientallen procenten in fietsgebruik is tussen centrale stadsdelen als West en Centrum en verder gelegen stadsdelen als Zuidoost en Nieuw-West. In stadsdeel Nieuw-West blijft zelfs ondanks de uitstekende fietsinfrastructuur het fietsgebruik achter.

Een mogelijke verklaring schuilt in het hoge percentage niet-westerse allochtonen in Nieuw-West. Het is uit de literatuur namelijk bekend dat de cultuur in het land van herkomst een belangrijke verklaring voor fietsgebruik is. Bureau Wijkwiskunde zocht deze verklaring verder uit met behulp van kwalitatief onderzoek in Nieuw-West. Een van de belangrijkste conclusies hiervan is dat fietsen een slecht imago heeft onder jongeren. Deze beeldvorming begint al jong, vanaf 10 jaar. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat jongeren de fiets amper gebruiken om naar school te gaan. Veelgehoorde verklaringen zijn: 'Fietsen past niet bij het straatimago', 'Het is iets voor Nederlanders' en 'Ik ben te lui om te fietsen'. Het laatste betekent overigens niet dat de jongeren letterlijk te lui zijn. Het is niet cool om met een rood hoofd, bezweet of moe en met het haar door de war het schoolplein op te fietsen en/of vrienden te ontmoeten. Je moet vooral 'relaxed, cool en chill' zijn binnen deze groep. De fiets wordt niet structureel en ook niet echt functioneel gebruikt. Meer voor ontspanning en gezelligheid.

In vervolgonderzoek dat nu loopt doet Bureau Wijkwiskunde onderzoek naar kansen om fietsgebruik onder jongeren in Nieuw-West te verhogen. Op de volgende pagina's wordt dit uit de doeken gedaan: positieve perspectieven van jongeren (pagina 38 en 39) en een nieuwe aanpak, gericht op imagoverbetering.

Fietsgebruik per stadsdeel. Bron: IW Amsterdam (bewerking UvA).

Fietsles !

FIETSEN IS ...

'Goed voor je conditie.'

'Je stopt niet de hele tijd, dus je komt sneller ergens.'

'Je komt niet te laat op school.'

A black and white photograph of a young man with a friendly expression, riding a bicycle towards the camera on a paved path. He is wearing a dark, quilted jacket with a circular logo on the chest and a patterned bag on the handlebars. The path is bordered by a metal railing. In the background, there are large trees and a multi-story building. The scene is brightly lit, casting shadows on the ground.

'Goedkoop'

'Je lichaam bewegen.'

'Gezellig. Leuk. Als je samen gaat fietsen. Je blijft sportief.'

De imagocampagne richt zich op alle jongens en meisjes in Nieuw-West in de leeftijd van 11 t/m 22 jaar. Als jongeren bijna naar de brugklas gaan is dat vaak een afstapmoment. Ze stappen later ook moeilijker weer op. Daarom ligt de focus op jongeren net voor en tijdens hun middelbare schoolperiode. De imagocampagne bestaat onder meer uit een nieuw fietsplatform, www.fiets020.nl, waar veel aandacht is voor de positieve kanten van het fietsen op het gebied van lifestyle, sport en techniek. Een fietsplatform voor en door fietsers.

Merlijn Michon (merlijn@wijkwiskunde.nl) is stadsantropoloog en fotograaf bij Bureau Wijkwiskunde. Meer over hun nieuwste fietsproject in Amsterdam is te vinden op www.fiets020.nl

Fietscultuur is niet maakbaar

BESCHOUWING Harry Oosterhuis

Fietsen is door beleidsmaatregelen nauwelijks te beïnvloeden. De vraag is wat dan een verklaring is voor het verschil in fietsgebruik tussen landen? Vanuit historisch perspectief gaat dit artikel in op het fietsgedrag en het fietsbeleid van Nederland, Denemarken, Groot-Brittannië en de VS.

Vaak wordt aangenomen dat gericht politiek beleid op het gebied van de verkeersinfrastructuur en het mobiliteitsgedrag van mensen het doorslaggevende middel is om het fietsen te bevorderen. Als er wordt gezorgd voor voorzieningen die het fietsen efficiënt, aantrekkelijk en veilig maken, zo is de verwachting, dan zullen meer mensen als vanzelf voor de fiets kiezen als dagelijks vervoermiddel. In de woorden van de Amerikaanse hoogleraar stedelijke planning en vooraanstaande fietsonderzoeker John Pucher (zie boekrecensie in deze AGORA): '... bicycling can be increased even under quite unfavorable circumstances, provided the right public policies are implemented.' Of zoals de optimistisch getoonzette ondertitel van een artikel van twee andere Amerikaanse onderzoekers over fietsvoorzieningen in Amerikaanse steden luidt: 'If you build them, commuters will use them'. Dergelijke uitspraken zijn symptomatisch voor het optimistische maakbaarheidsgehoof dat ook in veel fietsbeleidsnota's is aan te treffen.

Fietsbeleid gaat gepaard met irreële verwachtingen.

Misplaatst maakbaarheidsoptimisme

Op basis van mijn analyse van een dertigtal beleidsdocumenten en meer dan 200 onderzoeksverslagen uit verschillende landen plaats ik kanttekeningen bij de gangbare veronderstelling dat fietsvervoer door

beleidsmaatregelen is te bevorderen. Deze hebben in de meeste landen tot nu toe nauwelijks geleid tot een substantiële toename van het aandeel van het rijwiel in alle vervoersbewegingen. Dit geldt zowel voor landen als Nederland en Denemarken waar dat aandeel op een hoog peil staat (27 respectievelijk 20 procent), als in landen als Groot-Brittannië en de Verenigde Staten waar dat niet meer dan 2 procent bedraagt.

De resultaten van het sociaalwetenschappelijke fietsonderzoek staan op gespannen voet met het optimistische geloof in planologische en sociale maakbaarheid waarop fietsbeleid stoelt. Er bestaat vrijwel geen empirisch bewijs voor een causaal verband tussen infrastructurele beleidsmaatregelen en attitudeverandering en de frequentie van het rijwielgebruik. Ook laat het onderzoek bepaalde vragen onbeantwoord en vertoont het blinde vlekken. De cultuurhistorische en in het bijzonder de nationale dimensie van het fietsen blijft onderbelicht, terwijl die wel zou kunnen bijdragen aan de verklaring voor de uiteenlopende en overwegend tegenvallende resultaten van het fietsbeleid in verschillende landen. Dat blijkt uit een vergelijking tussen de fietsculturen in enerzijds Nederland en Denemarken en anderzijds het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

Infrastructuur

Uit het fietsonderzoek blijkt dat de omvang van het fietsgebruik deels afhankelijk is van gegeven omstandigheden als geografie, klimaat, ruimtelijke ordening en bevolkingskenmerken. De invloed van deze factoren is echter niet doorslaggevend en verschilt per land. In onderzoek en beleid gaat de meeste aandacht uit naar de inrichting van verkeersinfrastructuur en motivatie van mensen om al dan niet te kiezen voor rijwielvervoer. Dit ligt voor de hand, want in tegenstelling tot de gegeven omstandigheden, bieden infrastructuur en vervoersgedrag aangrijpingspunten voor gerichte beleidsmaatregelen. Denk aan aanleg van fietspaden en voorlichtings- en promotieactiviteiten. Vaak verklaren fietsonderzoekers de hoge fietsfrequentie in Nederland, Denemarken en delen van Duitsland met de rijwielvoorzieningen en bepleiten zij een soortgelijk beleid in andere landen. Hier wordt echter een denkfout gemaakt.

Er is namelijk geen eenduidige relatie tussen infrastructuur en fietsgebruik. Sommige onderzoekers menen dat dergelijke faciliteiten het gewenste effect hebben, maar alleen als aan een serie specifieke voorwaarden wordt voldaan. Anderen betwijfelen of infrastructureel beleid een toename van het fietsen bewerkstelligt. Zowel onderzoeken naar het aantal wielrijders voor en na de aanleg van fietspaden als vergelijkende studies over de omvang van het rijwielverkeer in steden met en zonder fietsinfrastructuur hebben hiervoor geen hard bewijs opgeleverd. Voor zover onderzoekers een correlatie vaststellen tussen fietsfaciliteiten en de omvang van het rijwielgebruik, vormt dat nog geen bewijs voor een oorzakelijk verband. Ogenscheinlijk succesvol fietsbeleid zou ook een gevolg kunnen zijn van een daarvoor opgetreden en door andere factoren veroorzaakte aanwas van het rijwielverkeer, waardoor er een behoefte aan voorzieningen ontstond.

In de Verenigde Staten en Groot-Brittannië leidde de aanleg van infrastructurele faciliteiten niet tot een substantiële toename van het

utilitaire fietsverkeer. Het is ook de vraag in hoeverre het relatief grote aantal wielrijders in Nederland en Denemarken een gevolg is van het infrastructurele fietsbeleid. Het Nederlandse en Deense fietsbeleid lijkt niet veel nieuwe wielrijders te hebben opgeleverd, maar het bestaande rijwielvervoer op hetzelfde peil te hebben gehouden.

Al met al is niet bewezen dat het fietsen substantieel toeneemt door infrastructureel beleid. Daarmee is niet gezegd dat de aanleg van rijwielvoorzieningen geen verschil zou kunnen maken, maar wel dat de effecten ervan afhankelijk zijn van andere factoren, zoals de ruimtelijke ordening, bevolkingssamenstelling, attitudes en gewoonten van mensen op het gebied van mobiliteit en hun perceptie van het fietsen.

Beeldvorming

Vanuit de overweging dat fietsbeleid vaak eenzijdig is gericht op de 'harde' infrastructurele faciliteiten en dat ook 'zachte' maatregelen als voorlichting en marketing nodig zijn om het imago van het fietsen te verbeteren, richten sommige onderzoekers zich op de beweegredenen van mensen om voor rijwielvervoer te kiezen. Uit onderzoek komt naar voren dat die keuze niet alleen wordt bepaald door een beredeneerde afweging van kosten en baten, maar veeleer door subjectieve percepties en ervaringen en cultureel bepaalde gewoontes. Uit het motivatieonderzoek blijkt dat het kiezen voor fietsvervoer samenhangt met de gevoelsmatige perceptie van de voor- en nadelen van fietsen en dat de mate van fietservaring deze perceptie kleurt; fietspromotie vindt voornamelijk weerklank onder al gemotiveerde en ervaren wielrijders. De zelden of nooit fietsende doelgroep, die wielrijden overwegend ongunstig beoordeelt, wordt nauwelijks bereikt, waardoor gedragsverandering uitblijft.

Net zoals dat geldt voor de invloed van de ruimtelijke ordening en de infrastructuur, zitten ook de beweegredenen om te fietsen verstrikt in een vicieuze cirkel. Een positief of negatief beeld van de fiets brengt met zich mee dat meer of minder voor- en nadelen worden waargenomen. De cumulatieve opeenstapeling van elkaar bevestigende en versterkende drijfveren, percepties, ervaringen en gedragingen wordt mede bepaald door de sociaal-culturele omgeving en aangeleerde gewoontes. Collectieve betekenissen vormen de context waarin de individuele keuze om al dan niet te fietsen tot stand komt en onderdeel wordt van gewoonte en routine. Wat echter vrijwel geheel buiten beschouwing blijft in het sociaalwetenschappelijk fietsonderzoek is dat het gewoontegedrag (habitus) op het gebied van vervoer en mobiliteit min of meer vaste vorm heeft gekregen in langere termijn ontwikkelingen en daarom moeilijk is te veranderen door beleidsmaatregelen.

Nationale fietsculturen

Het maakbaarheidsoptimisme van beleidsmakers en veel fietsonderzoekers doet vrijwel geen recht aan de moeilijk te beïnvloeden historische dimensie van het fietsen. Zowel ruimtelijke ordening en verkeersinfrastructuur als cultureel bepaalde attitudes, gewoontes en beeldvorming hebben vorm gekregen in historische ontwikkelingen die zich groten-deels op nationale schaal hebben voorgedaan. De uitkomsten van het fietsbeleid zijn voor een groot deel afhankelijk van nationale fietsculturen, zoals die zich sinds het eind van de negentiende eeuw hebben

ontwikkeld. In dit opzicht is er in de westerse wereld sprake van een scherp contrast tussen enerzijds Nederland en Denemarken en anderzijds het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

In Nederland en Denemarken is de fiets vanaf de Eerste Wereldoorlog een vanzelfsprekend utilitair vervoermiddel en is fietsen van jongs af aan onderdeel van de dagelijkse routine. Wielrijders vormen in hoge mate een afspiegeling van de bevolking als geheel en fietsen wordt niet geassocieerd met bepaalde demografische kenmerken. Van een aparte fietssubcultuur en gepolitiseerd fietsactivisme is nauwelijks sprake. Het fietsbeleid heeft een pragmatische inslag en is vrijwel onomstreden.

In Nederland is de fiets vanaf de Eerste Wereldoorlog een vanzelfsprekend utilitair vervoermiddel. Fietsen is van jongs af aan onderdeel van de dagelijkse routine. Foto: Amsterdamized.nl

In de Verenigde Staten en Groot-Brittannië is de fiets in de tweede helft van de twintigste eeuw in veel grotere mate door de auto verdrongen dan in de meeste Europese landen. De fiets is geen voor de hand liggend utilitair vervoermiddel en wordt meer voor recreatieve en sportieve doeleinden gebruikt. Wielrijders zijn niet representatief voor de bevolking als geheel: jongere mannen zijn sterk over- en ouderen en vrouwen sterk ondervertegenwoordigd. Terwijl de meerderheid van de bevolking de tweewieler beschouwt als een inferieur, onveilig en oncomfortabel transportmiddel voor armoedzaaiers, alternatievelingen en sportieve en deels roekeloze jonge mannen, laat de minderheid van uitgesproken gemotiveerde fietsers zich leiden door een positieve identificatie met hun vervoermiddel en door onderlinge solidariteit. Vooral in de Verenigde Staten bestaat een strijdbare, maatschappijkritische fietsbeweging. Het fietsbeleid kan niet op brede steun van de bevolking rekenen en onder beleidsvormers en fietsactivisten bestaan uiteenlopende ideeën over de wenselijkheid van een aparte, van het autoverkeer gescheiden rijwielinfrastructuur.

Vooraf in de Verenigde Staten bestaat een strijdbare, maatschappijkritische fietsbeweging.

De blijvende populariteit van fietsen in Nederland en Denemarken had niet zozeer te maken met de omvang van het rijwielverkeer – want daarin onderscheidden deze landen zich tot in de jaren vijftig nauwelijks van hun buurlanden – maar met beeldvorming. De Nederlandse en Deense belangenorganisatie van wielrijders prezen de fiets stelselmatig aan als een nationaal en democratisch vervoermiddel voor iedereen en ze verbonden het fietsen met bepaalde beschavingsidealen en burgerlijke waarden: een evenwicht tussen dynamiek en zelfbeheersing en tussen individuele vrijheid en gemeenschapszin. De Nederlandse en Deense rijwielorganisaties richtten zich in het bijzonder op het toerfietsen, zodat burgers het historisch cultuurgood en het landschappelijk schoon van hun land konden leren kennen. Hiermee werd het imago van de fiets als vehikel van nationale trots en eenheid onderstreept. Deze beeldvorming werd nog eens versterkt toen de fiets vanaf de Eerste Wereldoorlog binnen het bereik van de arbeidersklasse kwam. Terwijl in andere landen aparte socialistische rijwielorganisaties tot stand kwamen, ontwikkelden Nederlandse en Deense arbeiders geen eigen ideologische visie op de fiets en vonden zij aansluiting bij het waardenpatroon van de gevestigde burgerlijke organisaties die benadrukten dat de fiets een nuttig vervoermiddel voor alle bevolkingsgroepen was. De toenemende fietsmobiliteit onder de lagere klasse leidde mede daardoor in Nederland en Denemarken niet, zoals in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, tot een sociale statusdaling van de tweewieler. In de twee laatste landen stapte de gegoede burgerij van het rijwiel over op het gemotoriseerde vervoer om zich van de fietsende volksmassa te onderscheiden. Zo werd de tweewieler daar meer en meer een arbeidersvervoermiddel. In Nederland en Denemarken daarente-

gen was de blijvende alomtegenwoordigheid van het rijwiel verbonden met de relatief egalitaire sociale verhoudingen en de afkeer van uiterlijk vertoon en statusonderscheid, waardoor de fiets met de opkomst van de auto niet, zoals elders, aan sociale devaluatie onderhevig was.

Vicieuze cirkels

In tegenstelling tot Nederland en Denemarken werden fietsers in de Angelsaksische landen al voor de Tweede Wereldoorlog in het defensief gedrongen. Toen het autoverkeer vanaf de jaren twintig, eerst in Amerika en later in Europa, begon te groeien, gingen overheden zich intensiever met de verkeersinfrastructuur bemoeien en ging de toenemende invloed van deskundigen ten koste van leken zoals de pleitbezorgers van fietsersbelangen. In de op modernisering gerichte planningsideologie stond de facilitering van het gemotoriseerde verkeer voorop. Fietspaden kwamen in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten nauwelijks tot stand, ironisch genoeg mede doordat rijwielorganisaties zich tegen de aanleg ervan verzetten. Zij vreesden dat gescheiden rijwielpaden ertoe zouden leiden dat wielrijders steeds meer van reguliere wegen werden geweerd en deze, vanwege de toenemende drukte en snelheid van het autoverkeer, steeds gevaarlijker voor hen zouden worden. Fietsers zouden net als gemotoriseerde weggebruikers het recht moeten hebben om als bestuurders van een voertuig verkeerswegen te gebruiken, een standpunt dat tot op heden behalve in Groot-Brittannië en Duitsland vooral in de Verenigde Staten wordt verdedigd. Toen de wegen steeds meer in beslag werden genomen door het gemotoriseerde verkeer was het onbedoelde gevolg hiervan echter een preoccupatie met het gevaar van fietsen, waardoor steeds meer mensen ervan afzagen. De nadruk op de vergroting van de veiligheid van het wielrijden in het Angelsaksische fietsbeleid heeft een averechts effect gehad: het beeld van wielrijders als uitermate kwetsbare verkeersdeelnemers wordt erdoor geaccentueerd.

In Nederland en Denemarken leidde de groei van het autoverkeer ook tot een afname van fietsgebruik, maar in mindere mate dan in de Angelsaksische landen. De fiets bleef een vanzelfsprekend vervoermiddel temeer omdat in beide landen al vanaf de Eerste Wereldoorlog op aanmoediging van de fietsorganisaties rijwielpaden werden aangelegd en de overheid deze deels financierde uit de opbrengsten van de tot 1941 geheven rijwielbelasting. De Nederlandse en Deense rijwielorganisaties vonden gehoor bij de overheid doordat zij zich niet tegenover de autolobby opstelden, maar daarmee samenwerkten op basis van het idee dat de fiets en de auto complementaire vervoermiddelen waren en dat beide waren gediend met een goede verkeersinfrastructuur. In de Angelsaksische landen echter legden de rijwielverenigingen het af tegen de veel sterkere autolobby en de verkeersdeskundigen en planologen die de automobilititeit als onstuitbare vooruitgang en het fietsvervoer als inferieur en achterhaald beschouwden.

De tijdens de twintigste eeuw toegenomen verschillen tussen de fietsculturen van enerzijds Nederland en Denemarken en anderzijds Groot-Brittannië en de Verenigde Staten zijn voor een belangrijk deel te verklaren met de doorwerking van het eerder gevestigde beeld van de fiets en het daarmee samenhangende infrastructurele verkeersbeleid. De verschillende fietsculturen kenmerken zich door historisch bepaalde vicieuze cirkels waarin ruimtelijke ordening, infrastructuur, beeldvor-

ming, gewoonten en attitudes, beleid en democratisch draagvlak elkaar wederzijds, stimulerend dan wel ontmoedigend, beïnvloeden en versterken. In landen waar de fiets bijna volledig is verdrongen door autoverkeer en waar relevante omstandigheden, habitus en beeldvorming niet bevorderlijk zijn voor het fietsen, heeft beleid te weinig draagvlak om een substantiële toename van het rijwielvervoer te bewerkstelligen. Het wielrijden blijft beperkt tot een uitzonderlijk gemotiveerde minderheid, terwijl het voor de bevolking grotendeels niet vanzelfsprekend is en wordt. Zolang weinig mensen fietsen blijven gemotoriseerde vervoermiddelen het verkeer domineren, blijft het idee bestaan dat het rijwielvervoer afwijkend, minderwaardig en gevaarlijk is en ligt de keuze voor de tweewieler niet voor de hand. Het recente fietsbeleid heeft daar weinig aan veranderd. Voor landen waar ondanks het toegenomen autoverkeer relatief veel wordt gefietst, geldt het omgekeerde met dien verstande dat het beleid niet zozeer heeft geresulteerd in een aanzienlijke groei van het rijwielverkeer als wel in een consolidering van de bestaande omvang.

Onomstreden tegenover inferieur, achterhaald, onveilig en oncomfortabel.

Conclusie

Natuurlijke, ruimtelijke, infrastructurele en demografische omstandigheden kunnen de grote verschillen in het fietsgebruik tussen landen niet afdoende verklaren. De invloed van geschiedenis en cultuur blijft onderbelicht in het fietsbeleid en het grotendeels daarop geënte sociaalwetenschappelijke onderzoek. Juist de cultuurhistorische bepaaldheid van het fietsen brengt met zich mee dat het veel minder maakbaar is dan beleidsmakers en uitvoerders en fietsonderzoekers aannemen. Zij gaan grotendeels voorbij aan de vraag in hoeverre fietsbeleid aansluit bij de uiteenlopende fietspraktijken zoals die historisch vorm hebben gekregen in nationale fietsculturen. De niet maakbare historische en nationale dimensies van het wielrijden verdienen meer aandacht. Dan zou het fietsbeleid, dat vaak gepaard gaat met irreële verwachtingen, beter af te stemmen zijn op wat haalbaar is binnen de mogelijkheden en beperkingen van de verschillende nationale (en daarbinnen ook regionale en stedelijke) fietsculturen. In het fietsbeleid zou meer aandacht moeten komen voor mentaliteits- en attitudeverandering. Dit wil niet zeggen dat infrastructurele maatregelen niet zinvol zijn, maar alleen als die zijn gebaseerd op een langetermijnplanning waarin ook wordt gestreefd naar fundamentele veranderingen in de historisch gevormde mobiliteitsgewoonten van mensen.

**Harry Oosterhuis (harry.oosterhuis@maastrichtuniversity.nl)
doceert geschiedenis aan de Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht.**

Literatuursuggesties

- Carstensen T.A. & A-K. Ebert (2012) Cycling cultures in Northern Europe: From 'golden age' to 'renaissance'. In: J. Parkin (Ed.), *Cycling and Sustainability* (pp. 23-58). Bingley: Emerald.
- Krizek, K., A. Forsyth & L. Baum (2009) *Walking and Cycling International Literature Review. Final Report*. Melbourne: Department of Transport, State of Victoria.
- Stoffers, M. & H. Oosterhuis (2009) Ons populairste vervoermiddel - De Nederlandse fietshistoriografie in internationaal perspectief. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden/The Low Countries Historical Review*, 124:3, pp.390-418.

In de Angelsaksische cultuur is de fiets in grote mate verdrongen door de auto. De fiets is geen voor de hand liggend utilitair vervoermiddel. Foto: BikePortland.org

Blinde vlekken van fietsonderzoek

BOEKRECENSIE Harry Oosterhuis

Fietsen heeft inmiddels een prominente plek op de academische agenda. Dit blijkt onder meer uit twee recente Engelstalige bundels. Zij gaan in op het gebruik, de ervaring en het fietsbeleid. Zij bieden ook een indruk van de huidige stand van zaken in het beleidsgeoriënteerde fietsonderzoek. Volgens de Amerikaanse planologen John Pucher en Ralph Bueher, die 'City Cycling' samenstelden, beleeft de westerse wereld een fietsrenaissance en is deze grotendeels te danken aan het infrastructurele en promotiebeleid van overheden. Jammer genoeg laat de empirische bewijsvoering van deze bewering, mede door de selectieve weergave van cijfers en keuze van casestudies, te wensen over. De vergelijking tussen de relatief kleine en de grotere omvang van het utilitaire fietsvervoer in respectievelijk de Angelsaksische wereld en continentaal Europa vormt een rode draad in de bundel.

Deze vergelijking wordt wat Europa betreft echter vertekend door de eenzijdige aandacht voor Nederland, Denemarken en Duitsland. Dat het fietsen in de rest van Europa, met uitzondering van toeristen- en universiteitssteden, op een veel lager peil staat en dat er in de meeste Oost- en Zuid-Europese landen geen sprake is van succesvol fietsbeleid, laten de auteurs buiten beschouwing. Ook blijft onvermeld dat de gesignaleerde groei van het rijwielgebruik in Verenigde Staten, Canada, Groot-Brittannië en Australië, die overigens gering is, zich alleen in enkele steden, maar niet op landelijke schaal heeft voorgedaan. Evenmin wordt onderkend dat dit laatste ook geldt voor de fietslanden in Noordwest-Europa, waar het veel grotere aandeel van het fietsverkeer in de afgelopen twee decennia is gestabiliseerd.

Naïef empirisme

'City Cycling', waaraan voornamelijk Amerikaanse, Australische en Britse fietsonderzoekers hebben bijgedragen, geeft een vertekend en tendentiekus beeld van de recente ontwikkeling van het fietsen in de westerse wereld. Hoewel Pucher en Bueher hun boek als multidisciplinair aanprijzen, bestaat het uitsluitend uit overwegend fysisch deterministisch planologisch en verkeerstechnisch beleidsonderzoek en dan

nog van het meest naïef-empirische soort. De sociaalpsychologische, sociaal-culturele en historische dimensies van het fietsen blijven geheel buiten beschouwing. De meeste auteurs lijken zich niet eens bewust te zijn van de relevantie ervan. De aandacht beperkt zich tot de factoren die het fietsen (kunnen) bevorderen, maar ontwikkelingen die een afname ervan in de hand werken zoals de groeiende dagelijkse mobiliteit over langere afstanden en demografische trends als vergrijzing, vallen buiten hun blikveld. Hun stilzwijgende vooronderstelling is dat de keuze voor een vervoermiddel gebaseerd is op een rationele kosten-batenafweging. Gezien de overduidelijke voordelen van het rijwielvervoer voor kortere afstanden zou het logisch zijn dat meer mensen gaan fietsen. Het probleem is dan het gebrek aan voldoende verkeersfaciliteiten die het fietsen veilig, efficiënt en prettig maken en het ongunstige beeld dat veel mensen ervan hebben. Het rijwielgebruik zou te bevorderen zijn door middel van deskundige infrastructurele planning, voorlichting en promotie. In deze redenering is de wens de vader van de gedachte en ontbreekt het aan kritische reflectie. 'City Cycling' ontstijgt nauwelijks het niveau van beleidsadvies, planningshandleiding en activistisch pamflet.

Verkeerstechnisch beleidsonderzoek en dan nog van het meest naïef-empirische soort.

Kanttekeningen bij fietsbeleid

De wél daadwerkelijk interdisciplinair opgezette bundel 'Cycling and Sustainability' onder redactie van de Britse verkeerskundige John Parkin met bijdragen van verkeersdeskundigen, planologen, sociologen, geografen, historici en sociaalpsychologen biedt een veelzijdiger en genuanceerder beeld van het fietsonderzoek en -beleid. Tegenover het

maakbaarheidsoptimisme dat de toon aangeeft in 'City Cycling' geven zij zich wel rekenschap van de niet of moeilijk door beleid te beïnvloeden historische, culturele en sociaalpsychologische dimensie van het fietsen. Zo beschrijven Trine Carstensen en Anne-Katrin Ebert dat het wijd verspreide alledaagse rijwielgebruik en de fietsvriendelijke beleidsmaatregelen en infrastructuur in Nederland en Denemarken van oudsher geworteld is in een egalitair ethos. Rachel Aldred laat zien dat de perceptie van de fiets een exclusief, buitenissig, gevaarlijk, sportief of recreatief vervoermiddel in een land als het Verenigd Koninkrijk een effectief fietsbeleid heeft belemmerd. Twee sociaalpsychologische bijdragen over de motivatie van mensen om al dan niet voor de fiets als vervoermiddel te kiezen sluiten aan bij het cultuurhistorische perspectief. Zij benadrukken dat het alledaagse gebruik van een vervoermiddel niet zozeer op een instrumentele en rationele afweging is gebaseerd, maar nauw verbonden is met ingesleten gewoontegedrag, gevoelsmatige percepties, sociale omgeving en individuele levensloop, factoren die moeilijk door beleid zijn te veranderen.

Ook in de bijdragen van planologen en vervoersdeskundigen worden verhelderende kanttekeningen geplaatst bij de effectiviteit van fietsbeleid. Zo brengt Kevin Krizek naar voren dat het sociaalwetenschappelijke onderzoek nog niet veel bruikbare kennis heeft opgeleverd over de effectiviteit van de diverse fietsstimulerende maatregelen. De resultaten ervan zijn in hoge mate afhankelijk van tal van andere niet of moeilijk beïnvloedbare variabelen en ze blijven vaak achter bij de verwachtingen. En als het aandeel van wielrijders in het verkeer al toeneemt, impliceert dat niet een evenredige afname van de gemotoriseerd afgelegde kilometers. Integendeel, de stijging daarvan gaat onverminderd door, niet alleen in de westerse wereld, maar ook, zoals drie andere bijdragen laten zien, in versneld tempo in andere delen van de wereld, zoals China, India en Zuid-Amerika.

Weliswaar gebruiken steeds meer 'young urban professionals' en vertegenwoordigers van de 'creative class', voor wie de auto blijkbaar geen heilige koe meer is, modieuze retrorijwielen als dagelijks vervoermiddel en zijn trendy huurfietsen populair in tal van toeristensteden, maar het is de vraag of deze trends leiden tot een structurele verandering in het mobiliteitsgedrag en een terugdringing van het autoverkeer. Maria Börjesson en Jonas Eliasson wijzen er in hun interessante casestudy over Stockholm op dat de gentrification van de dure binnenstad daar weliswaar heeft geleid tot meer fietsverkeer, maar dat de minder draagkrachtige groepen in de voorsteden, die dagelijks grotere afstanden moeten afleggen, juist meer van de auto gebruik maken. Het groeiend aantal wielrijders weegt volgens hen niet op tegen het toegenomen aantal afgelegde autokilometers. Andere auteurs in de bundel stellen terecht dat de omarming van de fiets door kosmopolitische trendsetters, die door de media-aandacht en de public relations van stadsbesturen wordt uitvergroot, wellicht niet veel meer dan een modeverschijnsel onder een grootstedelijke elite is en niet bijdraagt tot de 'normalisering' van het wielrijden; wat vandaag cool is, kan morgen weer uit de mode raken.

Utopische wensdromen

Meerdere auteurs in 'Cycling and Sustainability' benadrukken dat effectief fietsbeleid een zaak is van langetermijnplanning, tal van elkaar

Een fietsenstalling in de jaren zeventig. Er is vaak weinig aandacht voor fietsgeschiedenis. Foto: Bertknot

versterkende maatregelen en een breed maatschappelijk draagvlak. Dave Horton en Parkin pleiten voor een alomvattend 'fietsstelsel' waardoor wielrijden geen (in veel landen uitzonderlijke) bewuste keuze meer zou zijn, maar ingebed raakt in de dagelijkse routine. Zij gaan er echter wat al te gemakkelijk aan voorbij dat met uitzondering van Nederland en Denemarken een dergelijke 'normalisering' van wielrijden in de meeste westerse landen een utopie blijft, aangezien fietsgebruik voor een belangrijk deel bepaald wordt door geschiedenis en cultuur. In die zin staat hun pleidooi op gespannen voet met de rest van de bundel en lijkt het erop dat hun analyse, evenals die van Pucher en Buehler, toch weer wordt vertroebeld door hun wensdromen. Niet alleen zijn de ruimtelijke ordening en de verkeersinfrastructuur in de afgelopen vijftig jaar overwegend op de auto afgestemd, ook de beeldvorming van het fietsen is daardoor overwegend negatief geworden; als gevolg van de dominantie van het gemotoriseerde verkeer gaat in het bijzonder van het reële dan wel vermeende gevaar een afschrikwekkende werking uit. Vooral in de Angelsaksische wereld is het moeilijk om deze vicieuze cirkel te doorbreken. Afgezien van de moeilijk te bewerkstelligen attitudeverandering, vergt het enorme investeringen om een fietsvriendelijke omgeving te realiseren. Daarvoor ontbreekt het aan democratische legitimatie en langetermijndenken. Als fietsbeleid, zoals gewoonlijk, op de kortere termijn geen duidelijk zichtbare resultaten oplevert, is het moeilijk om de politiek en het publiek te overtuigen van het nut van verdere inspanningen en bestedingen. Het lijkt erop dat de Nederlandse en Deense fietscultuur vooralsnog uitzonderlijk blijft.

Parkin, John (Ed.) (2012) *Cycling and Sustainability*. Bingley, UK: Emerald.

Pucher, John & Ralph Buehler (Eds.) (2012) *City Cycling*. Cambridge (MA), Londen: The MIT Press.

Achtergrondkenmerken en fietsen

Stephan Valenta

‘Met een djellaba aan kan je niet fietsen...’ luidt de titel van de scriptie van Aafke Verbeek uit 2007. Het is een van de eerste scripties waarin de vraag wordt gesteld in welke mate culturele achtergrondkenmerken van invloed zijn op fietsgebruik. Uit eerder onderzoek is al gebleken dat allochtonen minder fietsen, maar het is niet helder waarom dit zo is. Thijs Koolhof heeft recentelijk met zijn scriptie proberen bij te dragen aan verklaring van deze vraag. De titel van zijn thesis is kraakhelder: Heeft culturele achtergrond invloed op iemands fietsgebruik? In zijn scriptie vliegt hij deze vraag langs twee lijnen aan. Allereerst met een survey in twee buurten: Boschveld in Den Bosch en Hoograven in Utrecht. Daarnaast deed hij interviews met experts uit het vakgebied, zoals jeugdwerkers van de wijk, docenten van de fietseducatieprogramma’s en beleidsmakers mobiliteit. Dit stelt hem in staat om ook tot meer interpretatieve bevindingen te komen.

Koolhofs scriptie bevat in de eerste hoofdstukken veel feiten over (het belang van) fietsen in Nederland. Wist je bijvoorbeeld dat er dagelijks vijf miljoen fietsers zijn in Nederland, dat er ongeveer 35.000 kilometer fietspad is aangelegd en per jaar 487 miljoen euro aan fietsgerelateerd beleid wordt uitgegeven? Indrukwekkende cijfers over infrastructuur. Toch leidt dit niet automatisch tot hoog fietsgebruik. Koolhof hoopt dat op basis van zijn scriptie gericht beleid kan worden ontwikkeld om meer mensen op de fiets te krijgen. En dat is belangrijk, want de Nederlandse binnensteden kunnen geen groeiende groep niet-fietsers aan.

Fietseducatie op scholen is de oplossing.

Geïnspireerd door de Franse socioloog Pierre Bourdieu, gaat Koolhof uit van het begrip habitus (zie ook inleidend artikel). Fietsen past niet in de culturele traditie waar niet-westerse allochtonen vandaan komen. Marokko of Turkije staan niet bekend om hun rijke fietscultuur, fietsen wordt gezien als een symbool van armoede. Stel je voor dat een Nederlander in zijn blijf fietstred en fietstassen dwars door de verkeersanarchie van Marrakesh zou fietsen. Deze habitus zoals die is gevormd

in het land van herkomst wordt meegenomen naar de Nederlandse context. De ingesleten patronen zijn echter dusdanig diep, dat die niet zomaar slijten.

Koolhof heeft veel data verzameld en zijn onderzoek was direct gebaseerd op vragen uit de praktijk (hij liep stage bij de Fietsersbond). Respondenten van Nederlandse afkomst blijken meer en over grotere afstanden te fietsen dan de niet-westerse respondenten. Deze laatste groep denkt echter niet negatief over fietsen en het merendeel heeft een fiets. Koolhof voert hier de invloed van de habitus op als verklaring. Culturele achtergrond is dus van invloed op fietsgedrag. Ook wordt er in de wijk Hoograven waar sterk wordt ingezet op fietseducatie meer gefietst dan in Boschveld.

Toch blijven er na het lezen van Koolhofs scriptie vragen open. Dat cultuur uitmaakt en dat habitus hierbij een zinnig begrip is, was al bekend uit eerder onderzoek. Maar hoe werkt die habitus precies? Is er een moment waarop vaste patronen langzaam beginnen te slijten? En waar wordt dit dan door veroorzaakt? Allemaal vragen die behalve wetenschappelijk relevant, ook uiterst nuttig zijn voor beleid (zie de fotoreportage van Michon). Koolhof doet een poging in de afsluiting van zijn scriptie middels een betoog voor meer fietseducatie op basisscholen; het Utrechtse Hoograven toont aan dat fietseducatie haar vruchten kan afwerpen. Op deze manier kan de habitus al vroeg worden beïnvloed. Een logische gedachtegang. Hopelijk kunnen scripties in de komende jaren aantonen of dit ook daadwerkelijk zinnig is.

Koolhof, T. (2013) Does One’s Origin Affect One’s Bicycle Use? A study on the similarities and differences in bicycle use between immigrant and native inhabitants of two Dutch neighbourhoods. Masterthesis Sociale Geografie, Radboud Universiteit Nijmegen.

Verkiezingsklassieker

Herman van der Wusten

In de rubriek Klassiekers gaat AGORA in op boeken die niet vers van de pers komen, maar nog steeds uiterst relevant zijn. Dit keer 'Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République' van André Siegfried uit 1913.

In 1913 publiceerde André Siegfried zijn monumentale 'Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République'. Hij deed zijn onderzoek in het kader van de 'géographie humaine' die rond 1900 vorm kreeg. De Franse geografen moesten er aanvankelijk niet veel van hebben: een zo uitgesproken toespitsing op de politieke kant van het plaatselijk bestaan was niet wat ze programmatisch voor ogen stond. Siegfrieds 'Tableau politique' was echter vanaf de jaren 1920 goed bekend onder politiek sociologen in de Verenigde Staten en werd vanaf 1945 in Frankrijk zelf beschouwd als basistekst voor de toen ontluikende Franse politicologie. Bij de geografen daar bleef hij een outsider, pas de recente generatie van Franse politiek geografen heeft hem omarmd. Zijn boek wordt nu algemeen erkend als klassieker, beginpunt van het moderne verkiezingsonderzoek.

Verdient het boek ook nu nog aandacht, zowel als te koesteren cultureel erfgoed, ook als tekst die herlezing als bron van kennis rechtvaardigt? De studie beslaat tien parlementaire verkiezingen, gehouden gedurende 1871-1910 in veertien departementen in Normandië en Bretagne en omstreken. Een monnikenwerk. De gegevens waren verspreid over vele archieven en het bepalen van de politieke kleur van de kandidaten was lastig omdat er nog geen min of meer permanente partijen bestonden.

In 1913 moest statistische verwerking via correlatie en regressie nog aan zijn zegetocht door de sociale wetenschappen beginnen. De vergelijkingen die Siegfried gebruikte om de verkiezingsuitslagen te verklaren waren ook vernieuwend voor zijn tijd. Verschillen in fysische gesteldheid schiepen belangrijke voorwaarden voor uiteenlopende sociale formaties. Enerzijds waren er gebieden waar de adel in samenspraak met de clerus domineerde en waar sprake was van verspreide bewoning door kleine pachters. Anderzijds waren er gebieden met eigengeërfde boeren met meer marktgeoriënteerde bedrijvigheid en meer geconcentreerde bewoning in dorpen. In enkele van de schaarse steden kwam moderne bedrijvigheid op. Die verschillende sociale formaties lieten uiteenlopende politieke voorkeuren zien. Dat viel volgens Siegfried goeddeels te verklaren uit hun reacties op de Franse Revolutie, een eeuw eerder. Het gebied van adel en clerus was tegen geweest ('rechts'), het meer gecommercialiseerde platteland en de steden vóór ('links'). In de steden waren nu ook nog de socialisten in

opkomst (ook 'links'). De rechts-links verhouding bleef in 1871-1910 goeddeels stabiel.

Het boek is heel systematisch, en bij vlagen met veel flair en trefzekere details geschreven. Het verdient alleen al herlezing vanwege die stug volgehouden systematiek en vanwege het beeldend schrijfvermogen. De beschreven maatschappij ligt achter ons. Maar zichtbaar wordt hoe de Revolutie van 1789 en zijn regionaal gedifferentieerde uitwerking een eeuw later nog steeds zijn sporen naliet in de stemverhoudingen. Dat is een algemene les. De ruimtelijke verdeling van politieke voorkeuren is taai. De studie toont ook de eerste fase van het instituut 'algemene verkiezingen' in vol bedrijf, nog zonder vrouwenkiesrecht, met onvolkomen geheimhoudingsvoorzieningen en dus krachtige sociale controlemechanismen bij het stemmen, en met nauwelijks georganiseerde, nationale partijen. Vele fasen later is het instructief daarop terug te kijken, het relativeert schijnbare vanzelfsprekendheden.

Het relativeert schijnbare vanzelfsprekendheden.

Eerder dit jaar werd het honderdjarig jubileum van Siegfrieds 'Tableau politique' gevierd in een kasteeltje op de grens van Normandië en Bretagne. Hier bogen politicologen en geografen zich broederlijk over de erfenis en bekeken wat er in 100 jaar veranderd was. In 2010 was al een herdruk van de oorspronkelijke uitgave verschenen met een voorwoord van Christian Vanderमotten waarin hij veranderingen en continuïteiten aanstipt. Vooral Bretagne heeft een diepgaande industrialisatie achter zich (voeding, auto-assemblage) die alweer in een diepe crisis geraakt is. De politieke voorkeursverdeling van Siegfried is nog steeds zichtbaar.

Herman van der Wusten (h.h.vanderwusten@uva.nl) is emeritus hoogleraar Politieke Geografie aan de Universiteit van Amsterdam.

Vrije ruimte

Ordenen van de ruimte

Erwin van der Krabben

Hoe kun je het beste de ruimte van een stad, dorp, wijk, regio of land ordenen? Dat is uiteraard een vrij fundamentele vraag voor de planologische wetenschap. Uitgangspunt daarbij is dat interventies in de ruimte, van welke aard dan ook, noodzakelijk zijn om maatschappelijke en economische belangen te realiseren.

Decennialang is de ruimtelijke ordening in Nederland gebaseerd geweest op de gedachte dat de ruimtelijke orde een soort publiek goed is dat door de overheid moet worden aangeboden en beheerd. De planologische wetenschap gaat vooral over de vraag hoe de overheid dat dan zou moeten doen. Lokale overheden hebben hun taak letterlijk opgevat en hebben naar hartenlust ontwikkelaar gespeeld. Zoals bekend hebben Nederlandse gemeenten zelf bouwgrond en ruimtelijke kwaliteit gerealiseerd. Inmiddels is ook bekend dat daaraan de nodige risico's verbonden zijn en dat de uitkomst van het proces niet altijd succesvol is. Een ander mogelijk probleem van een door de overheid 'geproduceerde' en beheerde ruimtelijke orde is dat die productiemethode vaak inflexibel is en niet snel genoeg kan inspelen op veranderende omstandigheden. Bovendien missen we de kans dat vanuit de markt innovaties worden bedacht die het productieproces verbeteren of versnellen.

Zelfregulering vormt een uitstekend alternatief.

Vanuit de economische wetenschappen kunnen we echter leren dat er op z'n minst twee alternatieven zijn voor de 'ruimtelijke orde als publiek goed'-benadering. De onlangs overleden Nobelprijswinnaar Ronald Coase leert ons dat publieke goederen het gevolg zijn van onvolledig geformuleerde eigendomsrechten over dat goed. Omdat de eigendomsrechten niet goed zijn afgebakend, blijft het goed in het publieke domein. Voorbeelden hiervan zijn de openbare ruimte en het parkeren in een binnenstad. Particulieren zullen niet snel 'de openbare ruimte' gaan produceren, omdat het gebruik van die openbare ruimte moeilijk is af te bakenen. Je kunt voor de toegang tot de openbare ruimte moeilijk een prijs heffen. De oplossing van Coase voor goederen die in het publieke domein verkeren is om er volledige eigendomsrechten aan toe te kennen (door de overheid). Daarmee wordt het een privaat goed. Op basis van het gedachtegoed van Coase kunnen planologen de ruimte ordenen door 'markten in rechten' te creëren (vergelijkbaar met markten in emissierechten). Zo zijn er bijvoorbeeld initiatieven om de transformatie van een gebied te 'reguleren' met behulp van verhandel-

bare ontwikkelrechten, gecombineerd met de plicht bij te dragen aan de kosten van de transformatie. Elke eigenaar in het transformatiegebied krijgt een aantal ontwikkelrechten. Indien een eigenaar gebruik wenst te maken van zijn ontwikkelrechten, dan hoort daarbij ook de plicht tot kostenverhaal. Deze ontwikkelrechten, inclusief het verplichte kostenverhaal, zijn verhandelbaar. Een marktgestuurde ruimtelijke ordening dus, maar dan wel op basis van een duurzame marktordening.

Een andere Nobelprijswinnaar in de economie, Elinor Ostrom, leert ons over het beheer van zogenaamde 'common pool resources'. 'Common pool resources' zijn schaarse goederen waarvan iedereen gebruik kan maken. Overmatig gebruik leidt tot de teloorgang van dat goed en daarom is een interventie gewenst. Sommige economen pleiten ervoor dat de overheid het beheer op zich moet nemen en volgelingen van Coase zouden ervoor pleiten om een markt te creëren, maar Ostrom laat zien dat zelfregulering door de belanghebbenden vaak een uitstekend alternatief vormt, mits aan een aantal institutionele voorwaarden wordt voldaan. Zo moeten de 'commons' duidelijk zijn begrepen, moet er een stok achter de deur zijn om 'free riders' zonnig te dwingen mee te doen en bij voorkeur kennen de gebruikers elkaar. Ostrom onderzocht vooral de 'commons' in traditionele samenlevingen (gezamenlijke weidegronden, bossen, visgronden). Maar er zijn ook 'urban commons'. De binnenstad kunnen we als een 'urban common' opvatten, maar ook de marktruimte op de kantorenmarkt. Zogenaamde 'business improvement districts' – in Nederland noemen we ze Bedrijven Investeringszones – zijn uitstekende voorbeelden van zelfregulering in het stedelijk gebied. Een zelfregulerende ruimtelijke ordening dus. Daar zouden we, voor het ordenen van de ruimte, veel meer gebruik van kunnen maken.

Ik pleit er niet voor om de 'traditionele' opvatting over de ruimtelijke orde als publiek goed te verwerpen. Dat is nergens voor nodig. Gelukkig gaat er ook heel veel goed met betrekking tot ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling. Maar het zou wel goed zijn als planologen eens wat vaker de afweging maken bij de keuze voor een interventie in de ruimtelijke ordening tussen een overheidsgestuurde ruimtelijke ordening, een marktgestuurde ruimtelijke ordening of een zelfregulerende ruimtelijke ordening. Als planologen moeten we blijven streven naar een 'goede ruimtelijke ordening', maar dat doel kan worden bereikt via verschillende typen van interventies.

**Erwin van der Krabben (e.vanderkrabben@fm.ru.nl) is hoogle-
raar Vastgoed- en locatieontwikkeling aan de Radboud
Universiteit Nijmegen.**

AGORA - Magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken
2013 - 5 - jaargang 29
een uitgave van de Stichting Tijdschrift AGORA - ISSN 1380-6319

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Departement Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[gironummer] 61 65 799

REDACTIE

Peter Pelzer (hoofdredacteur), David Bassens, Annelies Beek, Wouter Bervoets, Federica Bono, Tim Cassiers, Valerie De Craene (coördinator Leuven), Clemens de Olde, Jonas De Vos, Tim Devos, Heike Delfmann, Toon Dirckx, Mellanie van Doleweerd (secretaris), Koen Elzerman, Lars van Hoeve (productie en vormgeving), Annelore Hofman, Jorn Koelemaj, Florian Langstraat, Martijn van der Linden, Jesper van Loon, Michiel van Meeteren (coördinator Gent), Michiel Overkamp, Hanneke Posthumus, Inge Razenberg, Tom Storme, Evelien Taira Idrissi-Beckers, Wendy Thomasen, Koen Tieskens, Trijntje Tilstra, Frank Uiterwaal, Stephan Valenta, Elien Van De Vijver, Nicolas Van Puymbroeck, Karolien Vermeiren, Sofie Vermeulen, Kirsten Visser, Christel van Wijk, Lisanne de Wijs (penningmeester), Barend Wind, Boris van Zanten, Egbert van der Zee.

THEMAREDACTIE NACHTLEVEN

Irina van Aalst, Ilse van Liempt

REDACTIEADVIEZEN

Justin Beaumont, Marco Bontje, Henk Donkers, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Bruno Meeus, Ben de Pater, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Lars van Hoeve

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

AD Mercurius - Almere

(DIGITALE) VERSPREIDING

Deze uitgave valt onder de Creative Commons BY-NC-ND licentie.

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 juni 2012)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€63,00
Studenten	€21,00
Overigen	€32,00
KNAG-leden krijgen een korting van	€ 5,00
Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.	

ARTIKELN/RECENSIES

Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via info@agora-magazine.nl. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn bij beschikbaar via de website.

ADVERTENTIES

Informatie via info@agora-magazine.nl.

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de Vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

creative commons

Het volgende nummer: Universiteit

AGORA bestaat dertig jaar en dat noopt tot reflectie. Reflectie op AGORA als blad, maar vooral reflectie op de wonderlijke evolutie van kennisproductie sinds haar oprichting. AGORA nam zich steeds voor onafhankelijk, maatschappijrelevant én kritisch te zijn. Maar is een dergelijke houding tegenwoordig nog waardevol?

Ter voorbereiding van nog eens dertig jaar AGORA richten wij ons voor het jubileumnummer op de rol van dé kennisproducent bij uitstek: de universiteit. In deze tijden van crisis en maatschappelijke veranderingen verwachten overheid en maatschappij wonderen van de universiteit. Ze moet economieën draaiende houden door nieuwe uitvindingen te ontwikkelen en nieuwe generaties bestuurders, ingenieurs en experts op te leiden. En dat steeds meer in een internationale context, waarbij 'objectieve' maar meedogenloze indices menig ambitieus academicus tot overspannenheid drijven. Het universiteitsbestuur ziet haar rol nog ruimer en werpt zich in toenemende mate op als vastgoedmagnaat en ontwikkelaar van wetenschapsparken. Op die manier beïnvloedt ze de fysieke ruimte van haar vestigingslocatie steeds sterker. Tegelijkertijd wordt een universiteit verondersteld onafhankelijk te blijven en maatschappelijke veranderingen kritisch te belichten.

Zijn die vele rollen wel te vereenzelvigen? En wat voor sociaalruimtelijke vragen roept dit op? Moet AGORA zich nog spiegelen aan de

universiteit als kennisproducent? Het 30-jarig jubileumnummer van AGORA verkent de ruimtelijke schaduwen van de ivoren torens van het Nederlandse en Vlaamse universitair systeem.

Foto: Fons Heijnsbroek

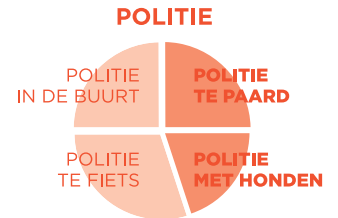
Ervaringen van onveiligheid tijdens een avond uit

Visualisatie van focusgroepen naar aanleiding van het artikel 'Customer Journey Maps'.

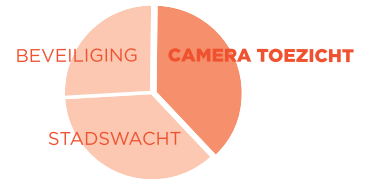
8 VROUWEN, 16-22 JAAR

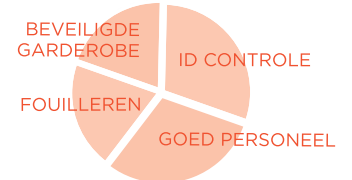
(ON)PRETTIG TOEZICHT

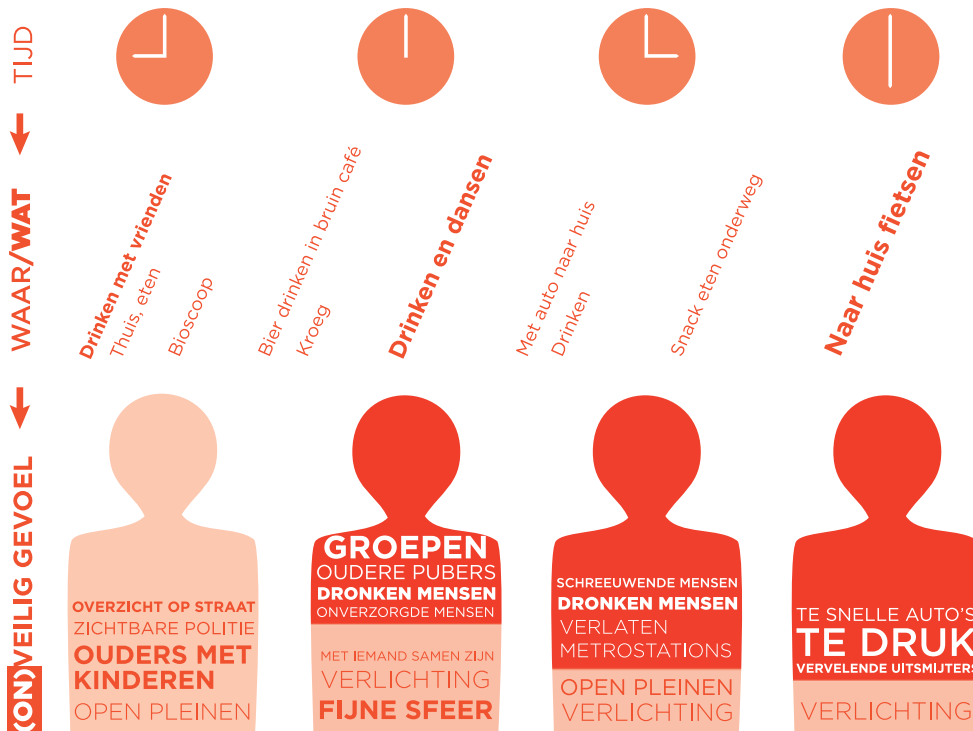
BUITEN

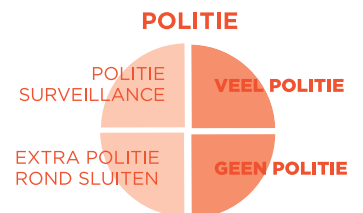
BINNEN

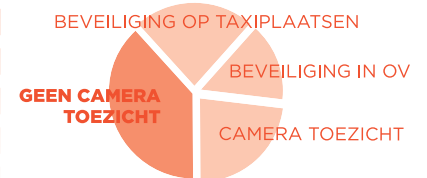
6 MANNEN, 16-22 JAAR

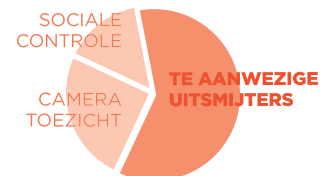
(ON)PRETTIG TOEZICHT

BUITEN

BINNEN

AGORA

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN